

Forfatter: Kierkegaard, Søren

Titel: Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift

Citation: Kierkegaard, Søren: "Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift", i Kierkegaard, Søren: *Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. 7*, udg. af Niels Jørgen Cappelørn; Joakim Garff; Jette Knudsen; Johnny Kondrup; Alastair McKinnon, Søren Kierkegaard Forskningscenteret 2002 , s. I. Onlineudgave fra Søren Kierkegaards Skrifter: <https://tekster.kb.dk/text/sks-ae-txt-shoot-idd516c1f-b533-4695-a1ad-02844fcd4b8e.pdf> (tilgået 19. april 2024)

Anvendt udgave: Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. 7

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. [Læs CC0-erklæringen](#)

Tillæg

Henblik til en samtidig Stræben i dansk Litteratur

Hvad skeer? Som jeg saaledes sidder hen, udkommer *Enten - Eller*. Hvad jeg vilde gjøre, var netop her gjort. Jeg blev ganske ulykkelig ved Tanken om min høitidelige Beslutning, men saa tænkte jeg igjen: Du har jo ikke lovet Nogen Noget, naar det dog gjøres, saa er det jo godt. Men det blev galere for mig; thi Skridt for Skridt, netop naar jeg vilde begynde for ved Gjerning at realisere min Beslutning, udkom et pseudonymt Skrift, der udførte, hvad jeg vilde. Der var noget besynderligt Ironisk i det Hele; godt var det, at jeg aldrig havde talt til noget Menneske om min Beslutning, at ikke engang min Vertinde havde mærket noget paa mig, thi ellers havde man leet af min comiske Situation, som det jo og er snurrigt nok, at Sagen, som jeg har besluttet at ville overtage, har Fremgang, kun ikke ved mig. Og at Sagen havde Fremgang, overbeviste jeg mig om derved, at hver Gang jeg havde læst et saadant pseudonymt Skrift blev det mig tydeligere hvad jeg havde villet. Paa den Maade blev jeg et tragi-comisk interesseret Vidne i V. Eremitas og andre Pseudonymers Frembringelser. Om min Opfattelse er Forfatterens, kan jeg naturligviis ikke med Bestemthed vide, da jeg kun er Læser; derimod glæder det mig, at Pseudonymerne, formodentligen opmærksomme paa den indirecte Meddelelses Forhold til Sandheden som Inderlighed, selv Intet have sagt, eller misbrugt et Forord til at indtage en officiel Stilling til Frembringelsen, som var en Forfatter i reen juridisk Forstand sine egne Ords bedste Fortolker, som kunde det hjælpe en Læser, at en Forfatter »vilde det og det«, naar det ikke var realiseret; eller som var det vist, at det var realiseret, da Forfatteren selv siger det i Forordet; eller som var Existents-Misviisningen berigtiget ved at bringes til en endelig Afgjørelse, som Galskab, Selvmord og andet Saadant, hvilket især Fruentimmere bruge som Forfattere, og saa hurtigt, at de næsten begynde dermed; eller som var en Forfatter tjent med en Læser, der netop paa Grund af Forfatterens Klodderagtighed med Bestemthed vidste Besked om Bogen.

Enten - Eller, hvis Titel allerede er paapegende, lader Existents-Forholdet mellem det Æsthetiske og det Ethiske blive til i eksisterende Individualitet. Dette er for mig Bogens indirecte Polemik mod Speculationen, der lader ligegyldig mod Existents. At der intet Resultat og ingen endelig Afgjørelse er, er et indirecte Udtryk for Sandheden som Inderlighed, saaledes maaskee en Polemik mod Sandheden som Viden. Forordet siger selv Noget derom, dog ikke docerende, thi saa kunde jeg vide Noget med Bestemthed, men i Spøgens og Hypotesens lystige Form. At der ingen Forfatter er, er et Fjernelses-Middel.

Den første Diapsalm (1ste D. p. 3) sætter en Splid i Tilværelsen som en Digter-Existentses Smerte, saaledes som denne kunde have fortsat sig i en Digter-Existents, hvilket B. bruger mod A. (2den D. p. 217 nederst). Det sidste Ord i hele Værket (2den D. p. 368) lyder saaledes: kun den Sandhed, der *opbygger*, er Sandhed *for Dig*. Dette er et væsentlig Prædikat i Forhold til Sandheden som Inderlighed, hvorved dens afgjørende Bestemmelse som opbyggelig »for Dig«, ∴ for Subjektet, er dens væsentlige Forskjellighed fra al objektiv Viden, idet Subjektiviteten selv bliver Sandhedens Kjende.

Første Deel er en Existents-Mulighed der ikke kan vinde Existents, et Tungsind, der ethisk skal arbeides op. Den er væsentlig Tungsind, og saa dybt, at det, skjøndt autopathisk, bedragerisk beskjæftiger sig med Andres Lidelser (»Skyggeridsene«), og forøvrigt bedrager ved Lystens, ved Forstandighedens, ved Fordærvethedens Skjul, men Bedraget og Skjulet er paa eengang dets Styrke og dets Afmagt, dets Styrke i Phantasie og dets Afmagt i at vinde Existents. Den er Phantasie-Existents i æsthetisk Lidenskab, derfor paradox og strandende paa Tiden; den er i sit Maximum Fortvivelse; den er altsaa ikke Existents, men Existents-Mulighed i Retning af Existents, og bragt saa nær, at man ligesom føler, hvorledes hvert Øieblik spildes, hvor det endnu ikke er kommet til en Afgjørelse. Men Existents-Muligheden i den eksisterende A. vil ikke være sig dette bevidst, og holder Existentsen borte ved det fineste af alle Bedrag, ved Tænkning; han har tænkt alt Muligt, og dog har han slet ikke existeret. Dette gjør, at kun Diapsalmata ere reent digteriske Udgydelser, medens det Øvrige rigeligt har Tankeindhold i sig, hvilket let kan bedrage, som var det at have tænkt over Noget identisk med at existere. Havde en Digter lagt Værket an, havde han neppe tænkt derpaa, og vilde maaskee ved Værket selv have bragt den gamle Misforstaaelse frem igjen. Forholdet skal nemlig ikke være mellem en umoden og moden Tænkning, men mellem ikke at existere og at existere. A. er derfor som Tænkner udviklet, han er som Dialektiker B. langt overlegen, han har faaet alle Forstandens og Aandens forfæriske Gaver; derved bliver det tydeligere, hvorved det er, B. er forskjellig fra ham.

Den anden Deel er en ethisk Individualitet eksisterende i Kraft af det Ethiske. Den anden Deel er det tillige, der bringer den første Deel frem, thi A. vilde igjen opfatte det at være Forfatter som en Mulighed, virkelig udføre det - og saa lade det ligge. Ethikeren *har fortvivlet* (cfr. 2den D. p. 163-227 - første Deel var Fortvivelse); han har i Fortvivlelsen *valgt sig selv* (p. 239 o. fl. gg.); han bliver ved dette Valg, og i dette Valg *aabenbar* (cfr. 2den D. p. 336: »Det Udtryk, der skarpt udhæver Differentien mellem det Æsthetiske og Ethiske er: det er ethvert Menneskes Pligt at blive aabenbar - første Deel var Skjultheden); han er

Ægtemand (A. var fortrolig med enhver Mulighed indenfor det erotiske Omfang, og dog end ikke virkelig forelsket, thi i samme Øieblik havde han dog paa en Maade været ifærd med at consolidere sig), og samler sig netop mod Æsthetikens Skjulthed paa Ægteskabet som den dybeste Form af Livets Aabenbarelse, hvorved *Tiden* er tagen den ethisk Existerende til Indtægt, og Muligheden af at *faae Historie* Continueerlighedens ethiske Seier over Skjulthed, Tungsind, illusorisk Lidenskab, Fortvivlelse. Gjennem gjøglende Taagebilleder, gennem et yppigt Tanke-Indholds Distractioner, hvis Udførelse, dersom den ellers duer Noget, er Forfatterens absolute Fortjeneste, naaes der hen til et ganske enkelt Menneske, eksisterende i Kraft af det Ethiske. Dette er Scene-Changementet, eller rettere, nu er Scenen der: istedenfor en Verden af Mulighed, gennemildnet af Phantasie og dialektisk indrettet, er der bleven et Individ – og kun den Sandhed, der opbygger, er Sandhed for Dig, ∴ Sandheden er Inderligheden, vel at mærke, Existents-Inderlighed, her i ethisk Bestemmelse.

Saaledes er dette Pust overstaaet. Bogens Fortjeneste, eller om den har Nogen, vedkommer ikke mig; har den nogen, saa maa denne væsentligen ligge i ikke at give Resultat, men at forvandle Alt i Inderlighed; Phantasie-Inderlighed i første Deel til med potentseret Lidenskab at mane Mulighederne, Dialektik til at forvandle Alt til Intet i Fortvivlelse; ethisk Pathos i anden Deel til med stille, uforkrænkelig og dog uendelig Beslutnings-Lidenskab at omfatte det Ethiskes beskedne Gjerning, opbygget derved aabenbar for Gud og Mennesker. – Der doceres ikke, men deraf følger ikke, at der ikke er Tanke-Indhold, saaledes er jo ogsaa det at tænke Eet, og det at eksistere i det Tænkte et Andet. At eksistere er i Forhold til det at tænke saalidet Noget der følger af sig selv, som det er noget Tankeløst. Det er end ikke en Overbeviisning der meddeles og foredrages, maaskee, som man siger, med Inderlighed; thi en Overbeviisning kan man dog ogsaa have i Forestillingen, hvorved den saa let bliver dialektisk i Retning af mere eller mindre sand. Nei, der eksisteres i Tanke, og Bogen eller Skriftet har intet endeligt Forhold til Nogen. Den Tankens Gjennemsigtighed i Existents er netop Inderligheden. Havde saaledes f. Ex. Speculationen istedenfor docerende at foredrage de omnibus dubitandum og faae et Chorus, der sværger, til at sværge de omnibus dubitandum, havde den isteden derfor gjort et Forsøg paa at lade en saadan Tvivler blive til i Existents-Inderlighed, at man kunde see indtil den mindste Detail hvorledes han bar sig ad med at gjøre det – ja, havde den gjort det, det er, havde den begyndt derpaa, saa havde den opgivet det igjen, og beskæmmet seet, at det store Ord som enhver Ramser har forbandet sig paa at han har realiseret, at det er ikke blot en uendelig vanskelig Opgave, men en Umulighed for en Existerende. Og dette er netop en af de sørgelige Sider ved al Meddelelse, at den gode Meddeler, snart for at vinde Mennesker, snart af Forfængelighed, snart i Tankeløshed tager Munden saa fuld, at han ikke blot i en Haandevending har gjort Alt hvad der er en eminent eksisterende Aand muligt i et langt Liv, men hvad der er umuligt. Man glemmer, at det at eksistere gjør Forstaaelsen af den simpleste Sandhed for Menigmand i Existents-Gjennemsigtighed saare vanskelig og anstrengende; man tillyver sig uden videre Alt ved Hjælp af Resultat (jeg har hørt Mennesker, der ere saa dumme, at man kunde løbe Døre ind med dem, sige: man kan ikke blive staaende ved den socratiske Uvidenhed), og ender som alle Vindbeutler med tilsidst endog at have gjort det Umulige. Inderlighed er bleven en Videns-Sag, at eksistere Tidsspilde; deraf kommer det, at det maadeligste Menneske, der i vor Tid skriver Noget sammen, taler saa man skulde troe han havde oplevet Alt, og kun ved at agte paa hans Mellemsætninger seer man, han er en Skjelmsmester; og deraf kommer det, at et Menneske i vor Tid, der eksisterer blot med saa megen Energie som en middelmadig græsk Philosoph, ansees for dæmonisk. Smertens og Lidelsernes Ramse kan man udenad, ligesaa Standhaftighedens herlige Lov. Enhver ramser; eksisterer der et Menneske, som for en Menings Skyld udsætter sig for en lille Ubehagelighed, anseer man ham for en Dæmon – eller for dum; thi man veed Alt, og for ikke at blive staaende derved, veed man tillige, at man ikke skal gjøre det Mindste deraf, thi ved Hjælp af den udvortes Viden er man i den syvende Himmel, og naar man skal begynde paa at gjøre det, saa bliver man et stakkels enkelt eksisterende Menneske, der atter og atter snubler, og fra Aar til Aar kun kommer saare langsomt frem. Ja, kan man stundom med en vis Lettelse tænke paa, at Cæsar lod hele det alexandrinske Bibliothek brænde, saa kunde man virkelig velmenende ønske Menneskeheden at hiin Overflod af Viden atter toges bort, at man atter kunde faae at vide, hvad det er at leve som Menneske.

At *Enten-Eller* netop ender i den opbyggelige Sandhed (uden dog at gjøre saa meget som at spatiere Ordene, end mindre docere), var mig paafaldende. Jeg kunde ønske bestemtere at see det udhævet, for at det enkelte Punkt paa Veien hen til at eksistere christeligt religieust kunde blive tydeligt. Thi den christelige Sandhed som Inderligheden er ogsaa opbyggelig, men deraf følger ingenlunde, at enhver opbyggelig Sandhed er christelig; det Opbyggelige er en videre Bestemmelse. Jeg samlede mig atter her, men hvad skeer? Just som jeg vil til at begynde udkommer »To opbyggelige Taler af Mag. Kierkegaard 1843.« Derpaa fulgte tre opbyggelige Taler, og Forordet gjentog, at det var ikke Prædikener, hvilket jeg ogsaa, hvis ingen Anden, ubetinget vilde have protesteret imod, da de kun bruge ethiske Immanents-Categorier, ikke de dobbelt reflekterede religieuse Categorier i Paradoxet. Skal der ogsaa ikke afstedkommes en Sprogforvirring, maa Prædikenen forbeholdes den religieus-christelige Existents. Nu høres der vel stundom Prædikener, som Intet mindre ere end Prædikener, fordi Categorierne ere Immanentsens; maaskee har Magisteren indirecte villet gjøre dette tydeligt ved reent philosophisk at see, hvor langt man kan naae i det Opbyggelige, saa den opbyggelige Tale vel har sin Gyldighed, men Forfatteren dog ved at udhæve det indirecte kom den Sag til Hjælp, hvilken jeg paa en latterlig Maade kalder min, da jeg bestandigt kommer for sildigt i Henseende til at gjøre Noget. Men saa snurrikt gik det efter hvad Magisteren har fortalt mig, at Nogle kaldte de opbyggelige Taler uden videre Prædikener, ja meente endog at hædre dem ved denne Titel, som forholdt opbyggelig Tale

og Prædiken sig til hinanden som Cancellieraad og Justitsraad, og som om man hædrede Cancellieraaden ved at kalde ham Justitsraad, naar han dog kun er Cancellieraad; Andre derimod indvendte mod de opbyggelige Taler, at de ikke vare rigtige Prædikener, hvilket er ligesom at indvende mod en Opera at den ingen Tragedie er¹.

1. Maaskee har En og Anden ved Indvendingen ikke saa meget tænkt paa, at de opbyggelige Taler vare philosophiske, og slet ikke brugte christelige Categorier, men mere paa, at de have optaget et æsthetisk Moment efter større Maalestok end ellers det opbyggelige Foredrag. Den stærkere og mere gennemførte Skildring af Sjels-Tilstande med psykologisk Farvespil afholder den opbyggelige Taler sig almindeligviis fra, og overlader den til Digteren og den digteriske impetus, hvad enten nu Grunden er, at den enkelte Taler ikke kan eller ikke vil. Imidlertid kan dette let sætte en Splid i Tilhøreren, idet den opbyggelige Tale lader ham savne Noget, som han altsaa maa søge andetsteds. Forsaavidt skjønner jeg ikke rettere, end at det kan være i sin Orden, at tage den digteriske Skildring med. Kun bliver den afgjørende Forskjel mellem Digteren og den opbyggelige Taler, at Digteren intet andet τέλος har, end den psykologiske Sandhed og Fremstillingens Kunst, medens Taleren tillige har *hovedsageligen* det Maal, at sætte Alt over i det Opbyggelige. Digteren fortæber sig i Skildring af Lidenskab, men for den opbyggelige Taler er dette blot det Første, og det Næste ham det Afgjørende, at tvinge den gjenstridige til at strække Gevær, at formilde, at opklare, kort at sætte over i det Opbyggelige.
(tilbage)

Ethikeren i *Enten - Eller* havde frelst sig selv ved at fortvivle, hævet Skjultheden til Aabenbarelse; men her var i mine Tanker en Mislighed. For at bestemme sig i Sandhedens Inderlighed forskjellig fra Speculationen havde han istedetfor Tvivl brugt Fortvivlelse, men dog havde han givet Forholdet dette Udseende, at han ved at fortvivle i selve denne Fortvivlelse ligesom uno tenore fandt sig selv. Skulde der i *Enten - Eller* være gjort tydeligt, hvor Misligheden ligger, saa maatte Bogen være lagt religieust an, istedetfor ethisk, og det allerede paa eengang sagt, hvad der efter min Idee først skulde successivt siges. Misligheden blev nu slet ikke berørt, og det var ganske efter min Hensigt. Om det har været Forfatteren tydeligt eller ikke, veed jeg naturligviis ikke. Misligheden er, at det ethiske Selv skulde immanent findes i Fortvivlelsen, at Individet ved at holde Fortvivlelsen ud vandt sig selv. Vel har han brugt en Frihedens Bestemmelse at vælge sig selv, som synes at fjerne Vanskeligheden, der formodentligen ikke har været Mange paafaldende, da det jo philosophice gaaer een to tre med at tvivle om Alt, og saa finde den sande Begyndelse. Dog hjælper det ikke. Idet jeg fortvivler, bruger jeg mig selv til at fortvivle, og derfor kan jeg vel ved mig selv fortvivle om Alt, men ikke, naar jeg gjør dette, ved mig selv komme tilbage. I dette Afgjørelsens Øieblik er det at Individet behøver en guddommelig Bistand, medens det er ganske rigtigt, at man først maa have forstaaet Existents-Forholdet mellem det Æsthetiske og Ethiske for at være paa dette Punkt, det vil sige ved i Lidenskab og Inderlighed at være der bliver man nok opmærksom paa det Religieuse - og paa *Springet*.

Fremdeles. Den Bestemmelse af Sandhed som Inderlighed, at den er opbyggelig, maa ogsaa nærmere forstaaes, førend den endnu er religieus end sige christelig religieus. Det gjælder i Forhold til al Opbyggelse, at den først og fremmest frembringer den fornødne adæqvate Forfærdelse, thi ellers er Opbyggelsen en Indbildning. Ethikeren havde med Uendelighedens Lidenskab i Fortvivlelsens Øieblik valgt sig selv ud af den *Forfærdelse*, at have sig selv, sit Liv, sin Virkelighed i æsthetisk Drøm, i Tungesind, i Skjulthed. Forfærdelse fra denne Kant kan der altsaa ikke mere være Tale om; Scenen er den ethiske Inderlighed i eksisterende Individualitet. Forfærdelsen maa være en ny Bestemmelse af Inderlighed, hvorved Individet i en høiere Sphære kommer igjen tilbage til det Punkt, at Aabenbarelse, der er det Ethiskes Liv, atter bliver umulig, men saaledes at Forholdet vendes om, at det Ethiske, der før hjalp til Aabenbarelse (medens det Æsthetiske forhindrede), nu er det Forhindrende, og det som hjælper Individet til en høiere Aabenbarelse ud over det Ethiske noget Andet.

Den der har havt Inderlighed til at fatte det Ethiske med uendelig Lidenskab, Pligten og det Almenes evige Gyldighed, for ham kan der i Himlen og paa Jorden og ikke i Afgrunden findes en Forfærdelse som den, naar der stilles en Collision, hvor det Ethiske bliver Anfægtelsen. Og dog er denne Collision for Enhver om ikke anderledes, saa derved, at ham anvises religieust at forholde sig til det religieuse Paradigma, ɔ: derved at det religieuse Paradigma er Irregulariteten, og dog skal være Paradigmet (hvilket er ligesom at Guds Allestedsnærværelse var Usynlighed, og en Aabenbaring Hemmelighed), eller at det religieuse Paradigma ikke udtrykker det Almene, men det Enkelte (det Partikulaire, som f. Ex. ved at beraabe sig paa Syner, Drømme o. s. v.), og dog skal være Paradigma. Men at være Paradigmet er jo netop at være for Alle, men

være Forbilledet for Alle kan man jo dog kun ved at være det som Alle er eller skal være : det Almene, og dog er det *religieuse Paradigma* lige det Modsatte (det Irregulære og det Particulære), medens *den tragiske Helt* udtrykker det Almenes regelmæssige Bøining for Alle.

Dette var blevet mig tydeligt, og jeg ventede blot paa Aandens Bistand i Pathos for at bringe det frem i eksisterende Individualitet; thi doceres skulde der ikke, da vor Tids Ulykke, efter min Opfattelse, netop var, at den havde faaet for meget at vide, havde glemt hvad det er at eksistere og hvad Inderlighed er. Formen maatte altsaa være indirecte. Jeg vil atter her sige det Samme paa en anden Maade, som det sømmer sig naar der er Tale om Inderlighed; thi Den der er saa heldig at have med det Mangfoldige at gjøre, han kan sagtens være underholdende. Naar han er færdig med China, saa kan han tage fat paa Persien, naar han har studeret Fransk, kan han begynde paa Italiensk, og saa tage Astronomien, Veterinair-Videnskaben for o. s. v., og altid sikkre sig at blive anset for en uhyre Karl. Men Inderligheden har ikke et saadant Omfang, der vækker Sandselighedens Studsen; saaledes er jo Inderlighed i Elskov ikke at gifte sig syv Gange med danske Piger, og saa gaae løs paa de franske, de italienske o. s. v., men er at elske Een og den Samme og bestandigt fornyes i den samme Elskov, saa den bestandig er ny i Stemningens, i Frodighedens Blomstren, hvilket, hvor det gjelder om Meddelelse, er Udtrykkets udtømmelige Fornyelse og Frugtbarhed. Inderlighed kan ikke meddeles ligefrem, thi det at den siges ligefrem er netop Udvortesheden (at dens Retning er ud efter, ikke ind efter), og det at Inderligheden siges ligefrem er slet ikke Beviis for at den er der (den ligefremme Udgydelse af Følelse er slet ikke Beviis for at man har den, men Modsætnings-Formens Spændstighed Inderlighedens Kraft-Maal), og Inderlighedens Modtagelse ikke den ligefremme Gjengivelse af det Meddeelte, thi dette er Eccho. Men Inderlighedens Gjentagelse er den Gjenlyden, hvorved det Sagte bliver borte, som Maria da hun *skjulte* Ordene i sit Hjerte. Og end ikke dette er det sande Udtryk for Inderlighedens Gjentagelse, naar Forholdet er mellem Menneske og Menneske, fordi hun *gjemte* Ordene som en Skat i et kjønt Hjertes skønne Indfatning, men Inderligheden er, naar det Udsagte tilhører Modtageren, som var det hans Eget – og det er jo nu hans Eget. At meddele paa den Maade er den resignerede Inderligheds skønneste Triumph. Derfor er Ingen saa resigneret som Gud; thi han meddeler skabende saaledes, at han ved at skabe *giver* Selvstændighed ligeoverfor sig; det meest Resignerede et Menneske formaaer er at anerkjende den givne Selvstændighed hos ethvert Menneske, og efter Evne gjøre Alt for i Sandhed at hjælpe Nogen til at bevare den. Men Sligt tales der i vor Tid ikke om, om det f. Ex. er tilladt hvad man kalder at vinde et Menneske for Sandheden, om Den, der har nogen Sandhed at meddele, hvis han tillige har Overtalelsens Kunst, har Kjendskab til det menneskelige Hjerte, har Snildhed i at overrumple, har Regnefærdighed i at fange langsomt, om han har Lov at bruge den for at vinde Sandheden Tilhængere, eller han ydmyg for Gud, elskende Mennesker i Følelse af, at Gud ikke behøver ham¹ og at ethvert Menneske er væsentlig Aand, skal bruge alle disse Gaver netop for at forhindre det ligefremme Forhold, og istedetfor mageligen at have nogle Tilhængere, pligtskyldigst skal finde sig i, at han anklages for Letsind, for Mangel paa Alvor o. s. v., fordi han optugter sig selv i Sandhed, og frelser sit Liv for den rædsomste af alle Usandheder – en Tilhænger.

1. Thi Gud er ikke som en Konge i Forlegenhed, der siger til den høitbetroede Minister for det Indre: »De maa gjøre Alt, De maa vinde Stemningen for vort Forslag, og skaffe den offentlige Mening paa vor Side; De kan gjøre det, brug Deres Klogskab, kan jeg ikke stole paa Dem, har jeg Ingen«. Men i Forhold til Gud er der for intet Menneske nogen Geheime-Instrux, saa lidet som der er nogen Bagtrappe; og selv den eminenteste Aand der møder til Referat gjør bedst i at møde med Frygt og Bæven, thi Gud er ikke i Forlegenhed for Genier, han kan jo skabe et Par Legioner, og i Guds Tjeneste at ville gjøre sig uundværlig for Gud betyder eo ipso Afsked. Og ethvert Menneske er skabt i Guds Billede, dette er det Absolute, den Smule han skal lære af Peer og Povl ikke stort at anslaae. (tilbage)

Som sagt, jeg havde fattet hiin Inderlighedens rædsomste Collision, og ventede blot paa Aandens Bistand – hvad skeer? Ja Mag. Kierkegaard og jeg gjøre rigtignok hver paa sin Viis en latterlig Figur i Forhold til de pseudonyme Bøger. At jeg sidder hen i Stilhed og bestandigt har til Hensigt at gjøre hvad de pseudonyme Forfattere gjøre, veed vel Ingen; Mag. Kierkegaard derimod han maa for, hver Gang et saadant Skrift udkommer. Og saa meget er vist, dersom alt det Meget der i lærde Theekredse og ellers i venskabeligt Samlag siges til dette Menneskes Forædelse og Forbedring, dersom Tordentalens Forfærdelse og Anklagens strænge Røst og Fordømmelsens Dom ret kunde komme ham til Gode, da maatte han i føie Tid blive et sjældent godt Menneske. Medens ellers een Lærer har flere Disciple at forbedre, saa er han i den misundelsesværdige Stilling, at en høistæret Samtid af Mænd og Koner, Lærde og Ulærde og Skorsteensfeiere, alle Samtlige tage sig af hans Forbedring. Kun Skade, at Afstraffelsen og det til Forstandens og Hjertets Forædling Sigtende skeer og siges i hans Fraværelse, aldrig naar han er nærværende; ellers vilde der nok komme Noget ud deraf.

Hvad skeer? Der udkom et Skrift: *Frygt og Bæven*. Det ikke at kunne blive aabenbar, Skjultheden, er her en Forfærdelse, i Sammenligning med hvilken den æsthetiske Skjulthed er Barneværk.

At fremstille denne Existents-Collision i eksisterende Individualitet var umuligt, da Collisionens Vanskelighed, medens den *lyrisk* piner Lidenskabens Yderste frem, *dialektisk* holder Yttringen tilbage i absolut Taushed. Johannes de silentio er derfor ikke selv fremstillet som en saadan Eksisterende, han er en Reflekterende, der med den *tragiske Helt* som terminus a quo, med *det Interessante som Confinium* og den religieuse paradigmatiske Irregularitet som terminus ad quem, bestandigt ligesom løber Forstandens Pande imod, medens Lyriken reagerer fra Tilbagestødet. Saaledes har Johannes selv fremstillet sig. At kalde denne Bog, som Firmaet Kts gjorde, mindende om Jacobi og Desdemona, »eine erhabene Lüge«, er i mine Tanker betegnende, forsaavidt Udsagnet selv indeholder en Modsigelse. Formens Modsætning er aldeles nødvendig for enhver Frembringelse i disse Sphærer. I den ligefremme Meddelelse, i Vrælets Form er Frygt og Bæven en Ubetydelighed, thi den ligefremme Meddelelse tyder netop paa, at Retningen er ud efter, efter at skribe, ikke ind efter i Inderlighedens Afgrund, hvor »Frygt og Bæven« først er forfærdelig, hvad det udtrykt kun kan være i en svigefuld Form. Hvorledes det egentligen forholder sig med Johannes de silentio, kan jeg naturligviis ikke med Bestemthed vide, da jeg ikke kjender ham personlig, og selv om jeg gjorde det, ikke just er tilbøjelig til at troe om ham, at han skulde ville gjøre Nar af sig selv ved at give en ligefrem Meddelelse.

Det *Ethiske er Anfægtelsen; Guds-Forholdet* blevet til; den ethiske Fortvivlelses Immanents *brudt; Springet sat; det Absurde Notifikationen*.

Da jeg havde forstaaet dette, tænkte jeg, det for en Forsigtigheds Skyld kunde være godt, at det sikkredes, at hvad der var naaet, ikke ved et coup de mains blev til et Intet, saa Skjulthed blev saadan hvad man kalder Skjulthed, lidt Æsthetik, Tro blev saadan hvad man kalder Umiddelbarhed, vapeurs f. Ex., det religieuse Paradigma saadan hvad man kalder et Forbillede, en tragisk Helt f. Ex. Hvad skeer? I de samme Dage modtager jeg en Bog fra Reitzel, *Gjentagelsen* kaldet. Der doceres ikke, langt fra ikke, og det var netop hvad jeg ønskede, da det jo, efter min Opfattelse, var Tidens Ulykke, at den har faaet for Meget at vide, har glemmt at existere og hvad Inderlighed er. Under saadanne Forhold er det ønskeligt, at den Meddelende veed at trække fra, og hertil er en forvirrende Modsætnings-Form netop brugbar. Og Constantin Constantius skrev som han kalder det: »en snurrig Bog«. *Gjentagelsen* er i Grunden Udtrykket for Immanentsen, saa man fortvivler ud og har sig selv, saa man tvivler ud og har Sandheden. Constantin Constantius, det æsthetisk intrigante Hoved, der ellers ikke fortvivler om Noget, fortvivler om *Gjentagelsen*, og det unge Menneske anskueliggjør, at skal den blive til, maa det være en ny Umiddelbarhed, saa den selv er en *Bevægelse i Kraft af det Absurde*, den teleologiske Suspension en *Prøvelse*. Prøvelse er atter svarende til at det religieuse Paradigma er Irregulariteten; thi ethisk seet er en Prøvelse utænkelig, da det Ethiske netop er det Almeengyldige ved altid at være gyldigt. Prøvelsen er det religieuse Paradigmas høieste Alvor, men for det blotte Ethiske er Prøvelse en Spøgg, og det at *existere paa Prøve* ingenlunde Alvor, men et comisk Motiv, som ubegribeligt nok endnu ingen Digter har benyttet til derved at fremstille Mangelen paa Villie i et næsten vanvittigt Maximum, som hvis En vilde gifte sig paa Prøve o. s. v. Men det, at det religieuse Livs høieste Alvor er kjendelig paa Spøgen, er ligesom, at Paradigmet er Irregulariteten eller Partikulariteten og Guds Allestedsnærværelse Usynligheden, og Aabenbaringen Hemmeligheden.

Skriftet » *Gjentagelsen* « blev paa Titelbladet kaldet »psychologisk Experiment«. At dette var en dobbelt reflekteret Meddelelses-Form, blev mig snart tydeligt. Thi derved, at Meddelelsen skeer i Experimentets Form, danner den sig selv en Modstand, og Experimentet befæster et svælgende Dyb mellem Læser og Forfatter, sætter Inderlighedens Skilsmisse mellem dem, saa den ligefremme Forstaaelse er gjort umulig. Experimentet er Meddelelsens bevidste, drillende Tilbagekaldelse, hvilket altid er af Vigtighed for en Eksisterende der skriver for Eksisterende, at ikke Forholdet forandres til en Ramsende der skriver for Ramsende. Dersom en Mand vilde staae paa eet Been, eller i en snurrig dandsende Stilling svinge med Hatten, og i denne Attitude foredrage noget Sandt, saa vilde hans faae Tilhørere dele sig i to Classer; og mange fik han ikke, da de fleste strax vilde opgve ham. Den ene Classe vilde sige: hvor skulde det kunne være det Sande han siger, naar han gesticulerer saaledes; den anden vilde sige: ja hvad enten han nu slaaer Entrechats eller han gaaer paa Hovedet, om han saa slog Kulbøtter, det han siger er sandt, det vil jeg tilegne mig og lade ham fare. Saaledes ogsaa med Experimentet. Er det Udsagte den Skrivendes Alvor, saa beholder han Alvoren væsentlig for sig selv; opfatter den Modtagende det som Alvor, gjør han det væsentligen ved sig selv, og dette er netop Alvoren, og allerede i Barne-Underviisningen gjør man jo Forskjel mellem »Udenads-Læsning« og »Forstands-Øvelse«, hvilken Forskjel ofte er paafaldende nok i Forhold til den systematiske »Udenads-Læsning«. Experimentets *Mellemværende* begunstiger de Tvendes Inderlighed bort *fra hinanden i Inderlighed*. Denne Form vandt ganske mit Bifald, og jeg troede deri tillige at opdage, at de pseudonyme Forfattere bestandigt holdt Sigte paa det at *existere*, og saaledes vedligeholdte en indirecte Polemik mod Speculationen. Naar et Menneske veed Alt, men veed det udenad, saa er Experimentets Form et godt Explorations-Middel; man sige ham endog hvad han veed i denne Form: han kjender det ikke. – Senere har en ny Pseudonym, Frater Taciturnus, udviist Experimentets Plads i Forhold til den æsthetiske, ethiske og religieuse Frembringelse. (cfr. » *Stadier paa Livets Vej* « P. 340 o. ff. § 3).

Om forøvrigt » *Frygt og Bæven* « samt » *Gjentagelsen* « har noget Værd, skal jeg ikke afgjøre. Har de Værd,

saa vil Maalestocken for Bedømmelsen ikke være docerende Paragraph-Vigtighed. Er det Tidens Ulykke, at have glemt hvad Inderlighed er, saa skulde der jo ikke skrives for »Paragraphslugere«, men eksisterende Individualiteter maatte fremstilles i deres Vaande, naar Existentsen forvirrer sig for dem, hvilket er noget Andet end trygt i Kakkellovnskrogen at ramse: de omnibus dubitandum. Frembringelsen bør derfor, hvis den skal være betydningsfuld, bestaaende have Lidenskab. Constantin Constantius har endog brugt en Kjerlighedshistorie, hvilken altid er et brugeligt Motiv i Forhold til det at existere, om det end philosophice i Forhold til det at ramse er en Daarskab. Han har brugt en Forlovelse. Dette billiger jeg ganske, og kun udtjente Romanlæsere ere vante til og finde Smag i, at der, naar der siges om Tvende, at de elskede hinanden, dermed forstaaes, hvad den laveste Pøbel profanerende forstaaer ved dette Ord. En Forlovelse er et Løfte, en brudt Forlovelse et brudt Løfte, men der er ingen hemmelig Note under, som vilde bringe en Kvinde til at rødme. Deraf følger ikke, at en Forlovelse skulde have et letsindigere Anstrøg, men at dens Alvor og Bruddets Forfærdelse bliver renere. At kalde det et Løfte, et brudt Løfte, naar en Mand besvangrer Romanens Elskerinde og derpaa forlader hende, er tankeløst og usædeligt, og fremfor Alt forbydende al videre Dialektiseringen. Thi en saadan Adfærd lader der sig ikke dialektisere over, da sund Menneskeforstand letteligen siger En, at her er idetmindste begaaet fire Forbrydelser, at besvangre Pigen (selv om man bag efter ægtede hende, er det dog en Forbrydelse), derved altsaa at gjøre Barnet til et uægte Barn (selv om man bag efter gjorde det om, bliver det dog en Forbrydelse), at forlade Moderen, at forlade Barnet, og saa som Roman-Helt vel indlade sig med en ny Elskerinde, hvorved man, selv om dette ny Forhold var et ret Ægteskab, efter Skriftens Ord bedriver Hor, og forvandler den Forladtes Ægteskab, hvis hun indgik noget saadant, til Skjørlevnet ifølge Skriftens Lære. Forsaavidt kan jeg endda nok forstaae,¹ hvorfor der valgtes en Forlovelses-Historie, og senere igjen af Frater Taciturnus. Jo renere det brudte Forhold kan holdes, medens Forfærdelsen af prima Qualitet voxer og tiltager, desto mere kan Dialektiken opdage. Men at dialektisere over hvad der meest passende afhandles ved anden Protokol i Criminel-Kamret, ja vel endog at bruge sin lumpne Smule Dialektik til at lade Helten slippe ganske godt derfra, det maa overlades til Romanskriveren. En Forlovelse vilde en Romanskriver ansee for en saadan Ubetydelighed, at han slet ikke kunde indlade sig paa at opfatte et saadant brudt Løfte. Hos de pseudonyme Forfattere bruges Dialektiken netop til at gjøre det saa forfærdeligt som muligt, og Helten bliver netop Helt ved den Lidenskab, med hvilken han opfatter Forfærdelsen i sig selv og som afgjørende for sit Liv, og Reenheden ligger netop i, at det brudte Løfte fattes i Retning af en teleologisk Suspension, og Heltens Reenhed i, at det er hans Lidenskabs Høieste at ville gjøre det om, og Heltens Martyrium blandt Andet i, at han selv indseer, at hans Liv bliver meningsløst for de fleste Mennesker, der i Almindelighed forstaae sig ligesaa meget paa det Ethiske og det Religieuse, som de fleste Romanskriveren forstaae sig paa det. Ethisk og religieust bliver man ikke Helt ved at være en frisk Fyr, der kan tage sig Alt let, men tvertimod ved at tage Livet uendelig tungt, dog vel at mærke ikke i Form af fruentimmeragtigt halvtimes Vrælen, men i Form af Udholdenhed i Inderlighed.

1. Ligeledes kan jeg ogsaa nok forstaae, hvorfor den pseudonyme eller de pseudonyme Forfattere gjentagen drage Ægteskabet frem. Hvor Vanskelighederne begynde, der slippe i Almindelighed Folk. Poesien tager efter gammel Skik Forelskelsen, og lader Ægteskabet være hvad det kan være. Men i den moderne Poesie (i Dramet og Novellen) er det endog kommet saavidt, at man uden videre bruger Ægteskabsbrud som en raffineret Baggrund for en ny Forelskelse. Den uskyldige Poesie forklarer Intet om Ægteskabet; den skyldige Poesie forklarer det som Ægteskabsbrud.
(tilbage)

Dog Prøvelse (dens Dialektik cfr. *Gjentagelsen*) er en Gjennemgang, den Prøvede vender atter tilbage til at existere i det Ethiske, om han end beholder et evigt Indtryk af Forfærdelsen, et inderligere Indtryk end naar de graae Haar erindre den Forsøgte om Rædselens og Livsfarens Øieblik, da han blev graahaaret. Den teleologiske Suspension af det Ethiske maa have et endnu bestemtere religieust Udtryk. Det Ethiske er da tilstede i ethvert Øieblik med sin uendelige Fordring, men Individet er ikke istand til at realisere det. Denne Individets Afmagt maa ikke forstaaes om den fortsatte Stræbens Ufuldkommenhed med Hensyn til at naae et Ideal, thi saa er Suspensionen ikke sat, saa lidet som den Mand er suspenderet der maadeligt bestyrer sit Embede. Suspensionen ligger i, at Individet befinder sig i lige den modsatte Tilstand af hvad det Ethiske fordrer, saa det, langtfra at kunne begynde, hvert Øieblik det forbliver i denne Tilstand, forhindres mere og mere i at kunne begynde: det forholder sig ikke som Mulighed til Virkelighed, men som Umulighed. Saaledes er Individet suspenderet fra det Ethiske paa den forfærdeligste Maade, det er i Suspensionen ueensartet med det Ethiske, som dog har Uendelighedens Fordring paa det, og hvert Øieblik fordrer sig af Individet, og derved hvert Øieblik kun bestemtere betegner Ueensartetheden som Ueensartethed. I Fristelsen (naar *Gud* frister et Menneske som det hedder om Abraham i Genesis) var Abraham ikke ueensartet med det Ethiske; han kunde godt realisere det, men hindredes deri ved hiint Høiere, der ved at accentuere sig selv *absolut* forvandlede Pligtens Stemme til Anfægtelse. Saasnaart hiint Høiere giver den Fristede fri, saa er Alt i Orden, om end den Forfærdelse bliver i al Evighed tilbage, at dette kunde hænde selv om det var 110 af et Secund. Thi hvor længe Suspensionen varer, er det mindre Vigtige; at den er, er Afgjørelsen. Dog Sligt bryder man sig ikke om; Prædikeforedraget bruger frisk væk den Categorie »Prøvelse« (hvor det Ethiske er Anfægtelse),

der absolut forvirrer det Ethiske og overhovedet al ligefrem menneskelig Tænkning, og det gaaer som Intet – stort mere er det nok heller ikke.

Nu er Forholdet et andet. Pligten er det Absolute, dens Fordring det Absolute, og dog er Individet forhindret i at realisere den, ja paa en fortvivlet ironisk Maade ligesom fritagen (i samme Forstand som Skriften siger at være fri fra Guds Lov) derved, at han er bleven ueensartet med den; og jo dybere dens Fordring forkyndes ham, desto tydeligere bliver ham kun hans rædselsfulde Fritagelse. Den rædselsfulde Fritagelse fra at gjøre det Ethiske, Individets Ueensartethed med det Ethiske, denne Suspension fra det Ethiske er *Synden* som Tilstand i et Menneske.

Synden er et afgjørende Udtryk for den religiøse Existent. Saasomt Synden ikke er sat, bliver Suspensionen et transitorisk Moment, der igjen forsvinder eller bliver udenfor Livet som det aldeles Irregulære. Synden derimod er det afgjørende Udgangspunkt for den religiøse Existent, er ikke et Moment indenfor noget Andet, indenfor en anden Tingenes Orden, men er selv den religiøse Tingenes Ordens Begyndelse. I intet af de pseudonyme Skrifter var Synden bragt frem. Vel havde Ethikeren i *Enten – Eller* givet den ethiske Categorier at vælge sig selv et religiøst Anstrøg ved at ledsage Fortvivlelsens Akt med det at angre sig selv ud af sin Continuitet med Slægten, men dette var en Forflygtigelse, der vel havde sin Grund i at Værket skulde holdes ethisk – ganske som var det efter mit Ønske, for at nemlig hvert Moment kunde blive tydeligt for sig. Den opbyggelige Betragtning hvormed *Enten – Eller* ender, »at vi mod Gud altid have Uret,« er ingen Bestemmelse af Synden som Grund, men er Misforholdet mellem den Endelige og Uendelige, bragt til Beroligelse i Uendelighedens Forlig i Begeistring. Det er den endelige Aands (i Frihedens Sphære) sidste begeistrede Tilraab til Gud: jeg kan ikke forstaae Dig, men jeg vil elske Dig, Du har altid Ret, ja selv om det var mig, som vilde Du ikke elske mig, saa vil jeg dog elske Dig.« Derfor heed Themaet: det Opbyggelige der ligger i den Betragtning o. s. v.; det Opbyggelige søges ikke i at ophæve Misforstaaelsen, men i begeistret at ville holde den ud, og i dette sidste Mod ligesom hæve den. – I »*Frygt og Bæven*« var Synden leilighedsvis benyttet for at belyse Abrahams ethiske Suspension, men heller ikke videre.

Saaledes stod Sagen, da udkom et Skrift: »om *Begrebet Angest*«, en simpel paapegende psykologisk Undersøgelse i Retning af det dogmatiske Problem om Arvesynden. Som *Enten – Eller* havde sikkret mod, at den teleologiske Suspension ikke kunde forvexles med æsthetisk Skjulthed, saaledes var der nu ved de tre pseudonyme Skrifter sikkret, at Synden, naar den bragtes frem, ikke forvexledes med Dit og Dat, Svaghed og Ufuldkommenhed; Sorgen over den ikke forvexledes med Allehaande, Suk og Taarer item Flæben over os selv og denne Jammerdal; Lidelsen i den ikke forvexledes med et Qvodlibet. Synden er afgjørende for en heel Existent-Sphære, den i strængeste Forstand religiøse. Netop fordi man i vor Tid kun veed altfor meget, gaaer det let nok med at forvirre Alt i en Sprogforvirring, hvor Æstetikere bruge de meest afgjørende christelig-religiøse Bestemmelser i Aandrighed, og Præster bruge dem i Tankeløshed som Cancelistiil, hvilken er ligegyldig mod Indholdet.

Men er det vor Tids Ulykke, at den har faaet for Meget at vide, har glemt hvad det er at existere, og hvad Inderlighed har at betyde: saa var det af Vigtighed at Synden ikke blev opfattet i abstrakte Bestemmelser, hvori den da slet ikke, afgjørende nemlig, lader sig opfatte, fordi den staaer i et væsentligt Forhold til det at existere. Forsaavidt var det godt, at Skriftet blev en psykologisk Undersøgelse, der selv forklarer, at Synden ikke kan finde Plads i Systemet, formodentligen ligesom Udødelighed, Tro, Paradoxet og andet Saadant, der væsentligen forholder sig til det at existere, fra hvilket netop den systematiske Tænkning seer bort. Ved »*Angest*« kommer man heller ikke til at tænke paa Paragraph-Vigtighed, men paa Existent-Inderlighed. Som »*Frygt og Bæven*« var den teleologisk Suspenderedes Tilstand, idet Gud frister ham, saaledes er *Angest* den teleologisk Suspenderedes Sjels-Tilstand i hiin fortvivlede Fritagelse fra at realisere det Ethiske. Syndens Inderlighed som *Angest* i den eksisterende Individualitet er den størst mulige Fjernhed og den smerteligste Fjernhed fra Sandheden, naar Sandheden er Subjektiviteten.

Skriftets Indhold skal jeg ikke videre indlade mig paa; jeg omtaler bestandigt kun disse Skrifter, forsaavidt de danne Momenter i Realisationen af den Idee, jeg havde, men som jeg paa en ironisk Maade blev fritagen fra at realisere. Og naar jeg seer saaledes paa dem, fremkommer en ny Snurrighed, liig Spaadommen om Forholdet mellem Esau og Jakob, at den Større tjene skal den Mindre: saaledes tjene de store pseudonyme Skrifter mine »Smuler.« Dog vil jeg ikke være saa anmassende at sige dette, da jeg hellere vil sige, at medens Skrifterne have deres Betydning, have de ogsaa Betydning for min Smule Frembringelse.

Forøvrigt er »*Begrebet Angest*« deri væsentlig forskjelligt fra de andre pseudonyme Skrifter, at dets Form er ligefrem og endog lidt docerende. Maaskee har Forfatteren meent, at her paa dette Punkt kunde en Meddelelse af Viden være fornøden, førend der kunde gaaes over til Inderliggjørelsen, hvilken forholder sig til Den, der væsentligen antages Vidende, og ikke just skal have Noget at vide, men mere paavirkes. Skriftets lidt docerende Form var upaatvivlelig Skyld i, at det fremfor noget af de andre pseudonyme fandt en Smule Naade for Docenternes Øine. At jeg anseer denne Naade for en Misforstaaelse, nægter jeg ikke, og forsaavidt glædede det mig, at der samtidigen udkom en lystig lille Bog af Nicolaus Notabene. De pseudonyme Bøger henføres i Almindelighed til eet Firma, og nu maatte da Enhver, der et Øieblik havde haabet paa en docerende Forfatter, strax opgive Haabet ved at see en Morskabslæsning fra samme Haand.

Og saa kom endeligen mine Smuler; thi Existents-Inderligheden var nu bestemt saavidt hen, at det Christelig-Religieuse kunde fremtages uden strax at forvexles med Allehaande. Dog Eet endnu. Mag. Kierkegaards opbyggelige Taler havde stadigen fulgt med, i mine Øine et Vink om at han fulgte med, og var det mig paafaldende, at de fire sidste antog et omhyggeligt fortonet Anstrøg af det Humoristiske. Saaledes ender vel ogsaa hvad der er at naae ved Immanentsen. Medens det Ethiskes Fordring gjøres gjeldende, medens Livet og Tilværelsen accentueres som en møisommelig Gang, bliver dog Afgjørelsen ikke sat i et Paradox, og den metaphysiske Erindringens Tilbagegangen i det Evige er bestandig mulig, og giver Immanentsen Humorens Anstrøg som en Uendelighedens Tilbagekaldelse af det Hele i Evighedens Afgjorthed bag ved¹. Existentsens (∴: det at existere) paradoxe Udtryk som Synd, den evige Sandhed som Paradoxet ved at være blevet til i Tiden, kort hvad der er afgjørende for det Christelig-Religieuse findes ikke i de opbyggelige Taler, om hvilke Nogle, efter hvad Magisteren sagde, meente at man *godt* kunde kalde dem Prædikener, medens Andre indvendte, at de vare ikke rigtige Prædikener. Humor er, naar den benytter de christelige Bestemmelser, en falsk Gjengivelse af den christelige Sandhed, da Humor ikke er væsentlig forskjellig fra Ironie, men væsentlig forskjellig fra Christendom, og væsentligen ikke anderledes forskjellig fra Christendom end Ironie er det. Den er kun tilsyneladende forskjellig fra Ironie ved tilsyneladende at have tilegnet sig hele det Christelige, uden dog paa en *afgjørende* Maade at have tilegnet sig det (men det Christelige ligger netop i Afgjørelsen og Afgjortheden), hvorimod det for Ironien Væsentlige: Erindringens Tilbagegangen ud af Timeligheden ind i det Evige, atter er det Væsentlige for Humor. Tilsyneladende giver Humor det at existere større Betydning end Ironien gjør, men dog er Immanentsen *übergreifend*, og det Mere eller Mindre er en forsvindende Qvantiteten mod det Christeliges qualitative Afgjorthed. Humor bliver derfor den sidste terminus a quo i Forhold til at bestemme det Christelige. Humor er, naar den benytter de christelige Bestemmelser (Synd, Synds-Forladelse, Forsoning, Gud i Tiden o. s. v.), ikke Christendom, men en hedensk Speculation, der har faaet alt det Christelige at *vide*. Den kan komme det Christelige skuffende nær, men der hvor Afgjørelsen fanger, der hvor Existentsen fanger den Existerende ligesom Bordet fanger, saa han maa blive i Existentsen, medens Erindringens og Immanentsens Bro bagved er afhugget; der hvor Afgjørelsen bliver i Øieblikket, og Bevægelsen fremad mod Forholdet til den evige Sandhed, der blev til i Tiden: der er Humoren ikke med. Paa samme Maade bedrager den moderne Speculation, ja man kan end ikke sige den bedrager, thi der er snart ikke Nogen at bedrage, og Speculationen gjør det bona fide. Speculationen gjør det Kunststykke, at forstaae hele Christendommen, men vel at mærke, den forstaaer den ikke christeligt, men speculativt, hvilket netop er Misforstaaelsen, da Christendommen er lige Modsætningen til Speculation. – Mag. Kierkegaard har formodentligen nok vidst, hvad han gjorde, da han kaldte de opbyggelige Taler: opbyggelige Taler, samt hvorfor han afholdt sig fra Brugen af christelig-dogmatiske Bestemmelser, fra at nævne Christi Navn o. s. v., hvad man ellers i vor Tid gjør frisk væk, medens Kategorierne, Tankerne, det Dialektiske i Fremstillingen kun er Immanentsens. Som de pseudonyme Skrifter, foruden hvad de directe ere, indirecte ere en Polemik mod Speculationen, saaledes er disse Taler det ogsaa, ikke derved, at de ikke ere speculative, thi de ere netop speculative², men derved, at de ikke ere Prædikener. Havde Forfatteren kaldt dem Prædikener, havde han været en Sluddermads. De ere opbyggelige Taler, Forfatteren gjentager ordret i Forordet »at han ikke er Lærer« og Talerne ikke »til Opbyggelse«, ved hvilken Bestemmelse deres teleologiske Betydning allerede i Forordet er humoristisk tilbagekaldt. De ere »ikke Prædikener«; Prædikenen svarer nemlig til det Christelige, og til Prædikenen svarer en Præst, og en Præst er væsentligen hvad han er ved Ordinationen, og Ordinationen er en Lærers paradoxe Forvandling i Tiden, hvorved han i Tiden bliver noget Andet end hvad der vilde være den immanente Udvikling af Genie, Talent, Gave o. s. v. Fra Evighed er dog vel Ingen ordineret, eller saasart han fødes, istand til at erindre sig som ordineret. Paa den anden Side er Ordinationen en character indelebilis. Hvad vil dette sige Andet, end at atter her Tiden bliver afgjørende for det Evige, hvorved Erindringens immanente Tilbagegangen i det Evige er forhindret. Ved Ordinationen staaer atter det christelige Notabene. Om det er rigtigt, om Speculationen og Humor ikke har Ret, er et ganske andet Spørgsmaal; men om Speculationen end havde nok saa meget Ret, den har aldrig Ret i at udgive sig for Christendom.

1. Det Humoristiske forekommer, naar man besvarer Smulernes Problem (»kan der gives et historisk Udgangspunkt for en evig Salighed«) ikke med et Afgjørelsens Nei eller Ja, men med et veemodigt Smil (dette er det Lyriske i Humoren), der betyder, at baade Oldingens 70 Aar og den næsten Dødfødtes halve Time at leve i er for lidt til at blive Afgjørelse for en Evighed. Som man vellystigt kan putte Hovedet under Dynen og blæse hele Verden et Stykke, saaledes forputter Humoristen sig ved Hjælp af Immanentsen i Erindringens Evighed bag ved og smiler veemodig ad den timelige Existents med dens stakkede Travlhed og illusoriske Afgjørelse. Humoristen docerer ikke Usædelighed, langt fra, han ærer det Sædelige og gjør for sin Deel Alt, saa godt han kan, og smiler atter over sig selv, men han er qvindelig forelsket i Immanentsen, og Erindringen hans lykkelige Giftermaal, og Erindringen hans lykkelige Længsel. En Humorist kunde vel faae det Indfald, og virkelig realisere det, at arbeide ivrigere end Nogen

og omgaaes Tiden karrigere end en Pligtarbejder; men hvis denne Arbeiden skulde have den mindste Betydning i Forhold til Afgjørelsen af en evig Salighed, saa vilde han smile. Timeligheden er ham en flygtig Episode og af høist tvivlsom Betydning, og i den er dette ham Forsmagen paa hans Salighed, at han har sin Evighed sikkert bag ved i Erindringen ud af Timeligheden. Evtigt tænkt lader der sig kun tænke en evig Salighed, det Paradoxe ligger derfor, fuldt saavel som i det at tænke en evig Usalighed, i at Livet i Tiden skal være Udgangspunktet, som havde den Existerende tabt Erindringens Evighed bag ved sig, som fik han en evig Salighed fra et bestemt Tidsmoment, medens jo en evig Salighed evtigt forudsætter sig selv. Om Humoren og Speculationen har Ret, er noget Andet, men den har aldrig Ret i at erklære sig for Christendom. – Naar Evighedens væsentlige Afgjorthed er bag ved at naae i Erindring, saa er ganske consequent det høieste Aands-Forhold til Gud, at Guden fraraader, holder tilbage, fordi Existentsen i Tiden aldrig kan blive commensurabel for en evig Afgjørelse. Saaledes var Socrates's Genius, som bekjendt, kun fraraadende, og saaledes maa Humoristen ogsaa forstaae sit Guds-Forhold. Den evige Erindrings metaphysiske Magtfuldkommenhed til at løse og løse op overflyver dog Disjunktionen, hvilken Humoristen ikke vrager, men anerkjender, og dog, og dog trods al Anerkjendelse opløser i Evighedens Afgjorthed bag ved. I Paradoxet er det omvendt, der er Aanden tilskyndende, men dette er igjen det paradoxe Udtryk for, hvor paradox Tiden og Existentsen i Tiden er blevet accentueret.

(tilbage)

2. Firmaet Kts (i Prof. Heibergs Intelligensblad) havde saaledes fuld Ret i at undtage den ene Tale »Herren gav, Herren tog, Herrens Navn være lovet«, og udsige om de andre, at de vare for filosofiske til at være Prædikener; men han havde ikke Ret i at overse, at Forfatteren selv havde sagt det Samme ved at kalde dem opbyggelige Taler, og i Forordet udtrykkeligt minde om, at de ikke vare Prædikener. At Speculationen i vor Tid er ifærd med at forvirre Prædikeredraget, er der ingen Tvivl om. Dette kan man ligefrem gjøre opmærksom paa, f. Ex. ved at skrive en lille Artikel i et Tidsskrift, men ogsaa indirecte lader det sig gjøre, og koster saa mere Arbejde, som ved at skrive opbyggelige Taler, der ere filosofiske og ikke Prædikener. Naar da Folk siger om dem, at man godt kan kalde dem Prædikener, saa viser dette, at Forvirringen er tilstede, men viser tillige, at den Forfatter, der gjør det og vitterligt minder om Misforstaaelsen, ikke just behøver at oplyses om, at den er til.

(tilbage)

Altsaa, saa kom jeg med mine »Smuler«. Om det nu i Piecen er lykkedes mig paa en indirecte Maade at sætte Christendommen i Forhold til det at existere, ved en indirecte Form at bringe den i Forhold til en vidende Læser, hvis Ulykke maaskee netop er at han er Vidende: skal jeg ikke afgjøre. Ved directe Meddelelse lod det sig ikke gjøre, da denne altid kun forholder sig til en Modtager i Retning af Viden, ikke væsentligen til en Existerende. Ved directe Meddelelse kunde der maaskee vækkes lidt Sensation, men Sensation forholder sig ikke til det at existere, men snarere til det at snakke. At existere i det Forstaaede kan ikke ligefremt meddeles en existerende Aand, end ikke af Gud, mindre af et Menneske. Som sagt, om det er lykkedes i Piecen, skal jeg ikke afgjøre, jeg gider heller ei have den Uleilighed selv at anmelde den, hvilket da igjen consequent maatte gjøres i Dobbelt-Reflexionens indirecte Form. Hvad sjelden hænder mig, er her mit Tilfælde: jeg er enig med Alle. Har slet Ingen gidet anmelde den, jeg gider heller ikke¹. Er det lykkedes: saa meget desto bedre; er det ikke lykkedes: nu, den Ulykke er da ikke saa stor, en saadan Piece kan jeg snart skrive, og hvis det blev mig tydeligt, at jeg end ikke ved at gjøre Noget vanskeligt paa nogen Maade kan gavne Nogen i min Samtid, saa fritager denne tunge Bevidsthed mig tillige fra al Uleilighed med at skrive.

-
1. Dog, det er sandt, netop i disse Dage erfarer jeg, at den er bleven anmeldt, og forunderligt nok i et tysk Tidsskrift: »Allgemeines Repertorium für Theologie und kirchliche Statistik.« Recensenten har en fortræffelig Egenskab: han fatter sig kort og afholder sig saa godt som ganske fra den i Recensioner ellers almindelige

Indgangens og Udgangens Examens-Festlighed i at nævne med Roes, indkalde med Udmærkelse eller vel endog med Udmærkelse og Lykønskning. Dette paaskjønner jeg saa meget mere, som Anmeldelsens første Punktum (»diese Schrift eines der produktivsten Schriftsteller Dänmarks ist wegen der Eigenthümlichkeit ihres Verfahrens einer kurzen Besprechung nicht unwerth«) med det Ord »Besprechung« og »nicht unwerth« jog mig en Skræk i Livet. Ref. angiver Skriftets Indhold at være en Udvikling af de positive-christelige Forudsætninger, bemærker derpaa, at dette er gjort saaledes, »daß unsere Zeit, die Alles nivellirt, neutralisirt und vermittelt, sie kaum wiedererkennen wird«), og gaaer derpaa (altsaa uden at have benyttet det Ironiens Vink, der er indeholdt i hvad han selv siger om at fremstille de christelige Forudsætninger saaledes for vor Tid, at den, uagtet den endogsaa er bleven færdig med dem og gaaer videre, ikke engang kan kjende dem igjen) over til at referere. Hans Referat er nøiagtigt, og i det Hele dialektisk paalideligt, men nu kommer Knuden: uagtet Referatet er rigtigt, vil Enhver, der blot læser det, faae et aldeles forkeert Indtryk af Bogen. Nu, det forstaaer sig, den Ulykke er ikke stor, men paa den anden Side er det dog altid mindre heldigt, naar en Bog netop skal omtales for dens Eiendommeligheds Skyld. Referatet er docerende, reent og skært docerende; Læseren vil altsaa faae det Indtryk, at Piecen ogsaa er docerende. Dette er nu i mine Øine det forkeerteste Indtryk, man kan faae af den. Formens Modsætning, Experimentets drillende Modstand mod Indholdet, den digtende Frækhed (der endogsaa digter Christendommen), det eneste Forsøg der gjøres paa at gaae videre, videre nemlig end den saa kaldte speculative Construeren, Ironiens utrættede Virksomhed, Anlæggets hele Parodieren af Speculationen, det Satiriske i, at der gjøres Anstrængelser, som skulde der komme was ganz Außerordentliches und zwar Neues, medens der bestandig kommer den gammeldags Orthodoxie i behørig Strenghed: alt dette faaer Læseren af Referatet slet ingen Anelse om. Og dog er Bogen saa langt fra at være skrevet for Ikke-Vidende, der skulde have Noget at vide, at Den, med hvem jeg i Bogen indfører mig talende, bestandig er Vidende, hvilket synes at tyde paa, at Bogen er skrevet for Vidende, hvis Ulykke det er at de veed for meget. Den christelige Sandhed er derved, at Alle veed den, efterhaanden blevet en saadan Trivialitet, at det falder vanskeligt at faae et primitivt Indtryk af den. Naar dette forholder sig saaledes, bliver det at kunne *meddele* tilsidst den Kunst at kunne *fratage* eller *franarre*. Dette synes besynderligt og meget ironisk, og dog troer jeg, det er lykkedes mig ganske at udtrykke hvad jeg mener. Naar en Mand har faaet Munden saa fuld af Mad, at han af den Grund ikke kan komme til at spise, og det maa ende med han døer af Sult, bestaaer saa det at meddele ham Spise i at stoppe Munden endnu fuldere, eller ikke snarere i at see at faae lidt bort, for at han kan komme til at spise? Og saaledes ogsaa, naar en Mand er meget vidende, medens hans Viden ingen eller saa godt som ingen Betydning har for ham, bestaaer saa en fornuftig Meddelelse i at skaffe ham Mere at vide, selv om han høirøstet forkynder, at det er det han behøver, eller bestaaer den ikke snarere i at fratage ham Noget? Naar nu en Meddelende i Forhold til en Deel af det Meget, den meget vidende Mand veed, meddeler ham dette i en Form, der gjør ham det fremmed, saa fratager han jo ligesom ham hans Viden, idetmindste indtil den Vidende ved at overvinde Formens Modstand faaer sig det assimeleret. Sæt nu den meget vidende Mands Ulykke laae i, at han var vant til en vis Form, »at han kunde bevise den mathematiske Sætning, naar Bogstaverne stode ABC, men ikke naar de staae ACB«, saa fratager jo den forandrede Form ham hans Viden, og dog er denne Fratagen netop Meddelelsen. Naar nu en Tid systematisk ramsende er bleven færdig med Christendommens Forstaaelse og med Forstaaelsen af alle Vanskeligheder, saa den jublende forkynder, hvor let det er at forstaae Vanskeligheden, saa maa man jo fatte en Mistanke. Det er nemlig bedre at forstaae, at Noget er saa vanskeligt, at man slet ikke kan forstaae det, end at

en Vanskelighed er saa saare let at forstaae; thi er den saa saare let, saa er den maaskee slet ingen Vanskelighed, da Vanskeligheden jo netop er kjendelig derpaa, at den er vanskelig at forstaae. Naar da Meddelelsen, i Forhold til en saadan Tingenes Orden, ikke gaaer ud paa at gjøre Vanskeligheden endnu lettere, saa bliver Meddelelsen jo en Fratagen. Man ifører Vanskeligheden en ny Form, hvori den virkelig er vanskelig. Denne er Meddelelsen til Den – som allerede har forklaret Vanskeligheden saa saare let. Indtræder da, hvad Anmelderen antyder, at en Læser neppe i det Fremsatte kan gjenkjende det han forlængst er bleven færdig med, saa vil Meddelelsen standse ham, dog ikke for at meddele ham noget Nyt, der er at føie til den megen Viden, men for at fratage ham Noget. – Anmeldelsen er der forøvrigt Intet at sige om, kun de fire sidste Linier ere igjen et Beviis paa, hvorledes Alt i vor docerende Tid opfattes docerende. »Wir enthalten uns jeder Gegenbemerkung, denn es lag uns, wie gesagt, bloß daran, das eigenthümliche Verfahren des Verfassers zur Anschauung zu bringen. In Uebrigen stellen wir es dem Ermessen eines Jeden anheim, ob er in dieser apologetischen Dialektik Ernst oder etwa Ironie suchen will.« Men min eiendommelige Fremgangsmaade, hvis der skal være Tale om den og især om at »bringe den til Anskuelse«, ligger netop i Meddelelsens Modsætnings-Form, ingenlunde i de maaskee nye dialektiske Combinationer, hvorved Problemerne blive tydeligere; den ligger først og fremmest og afgjørende i Modsætnings-Formen, og da naar dette er fremhævet kan der, hvis saa skal være, blive Tale et Øieblik om en Smule docerende Eiendommelighed. Naar Ref. henstiller det til Enhver, om han vil søge Alvor eller Ironie i Piecen, saa er dette vildledende. Man pleier i Almindelighed at sige noget Saadant, naar man ikke veed Andet at sige; og naar en Bogs Fremstilling er ublandet pure pære docerende Alvor, saa kan det lade sig høre at man siger det, forsaavidt man siger Noget om Bogen, som ikke staaer i Bogen: Bogen er reen Alvor; nu siger Recensenten: Gud veed, om det er Ironie eller Alvor, og der er sagt Noget, og sagt Noget ved at overlade til Læseren at søge eller om han vil søge – hvad der nemlig ikke ligefrem er i Bogen. Anderledes derimod hvor der kun kan være Tale om at *finde*, hvad der er. Men Piecen var langtfra at være reen og skær Alvor, det var kun Referatet der blev reen Alvor. Forsaavidt kan Slutningsbemærkningen i Referatet vel have noget at betyde i Forhold til Referatet (f. Ex. som en Satire over det), men i Forhold til Skriftet er den taabelig. Lad En have været tilstede ved en af Socrates's ironiske Samtaler; hvis han senere refererer den til en Anden, men udelader Ironien, og saa siger: Gud veed, om en saadan Tale er Ironie eller Alvor: saa satiriserer han over sig selv. Men fordi Ironien er tilstede, deraf følger ikke, at Alvoren er udelukket. Det antager kun Docenter. Medens de nemlig ellers afskaffe det disjunktive aut, ikke frygte Gud og ikke Fanden, da de mediere Alt – undtage de Ironien, den kan de ikke mediere. (tilbage)

Dog er det virkelig faldet mig paa, om jeg ikke er i en Misforstaaelse, om jeg ikke forudsætter Noget hos Læsere, og feiler i at forudsætte det. Thi jeg vil være ganske oprigtig: min Forestilling om Meddelelse gennem Bøger er høist forskjellig fra hvad jeg ellers seer fremsat desangaaende, og fra hvad man stiltiende anseer for givet. Den indirecte Meddelelse gjør det at meddele i en anden Forstand til en Kunst, end man ellers antager ved at tænke sig det saaledes, at Meddeleren har at fremsætte Meddelelsen for en Vidende, at denne kan bedømme den, eller for en Ikke-Vidende, at denne kan faae Noget at vide. Men det Næste bryder man sig ikke om, det der netop gjør Meddelelsen saa dialektisk vanskelig: at Modtageren er en Existerende, og at dette er det Væsentlige. At standse en Mand paa Gaden og staae stille for at tale med ham, er ikke saa vanskeligt som i Forbigaaende at skulle sige en Forbigaaende Noget uden selv at staae stille eller sinke den Anden, uden at ville bevæge ham til at gaae samme Vei, men netop tilskynde ham til at gaae sin egen Vei: og saaledes er Forholdet mellem en Existerende og en Existerende, naar Meddelelsen angaaer Sandheden, som Existents-Inderlighed. Angaaende denne min dissentierende Opfattelse af det at meddele er det stundom faldet mig ind, om dog ikke Dette betræffende den indirecte Meddelelse lod sig directe meddele. Saaledes seer jeg, at Socrates, der ellers holdt saa strengt paa det at spørge og svare (hvilket er en indirecte Methode), fordi den lange Tale, det docerende Foredrag, Ramsningen kun fører til Forvirring, stundom selv taler længere, og da anfører som Grund, at det er fordi Den, med hvem han taler,

behøver en Oplysning, inden Samtalen kan komme i Gang. Dette gjør han f. Ex. i Gorgias. Men mig forekommer dette en Inconsequents, en Utaalmodighed, der frygter for, at det vil vare for længe, inden man kommer til at forstaae hinanden; thi med den indirecte Methode maa dog alt det Samme kunne naaes, kun langsommere. Men Hurtigheden har slet intet Værd i Forhold til Forstaaelse, hvor Inderligheden er Forstaaelsen. Mig synes det bedre, at man i Sandhed kommer til at forstaae hinanden i Inderligheden fra hinanden, om dette end skeer langsomt. Ja, selv om det aldrig skeete, fordi Tiden gik forbi, og den Meddelende var glemt, uden at Nogen var kommen til at forstaae ham, mig synes det consequentere af den Meddelende ikke at have forskyldt den mindste Tillæmpning for at faae Nogen til at forstaae sig, og først og sidst at passe paa sig selv, at han ikke bliver vigtig i Forhold til Andre, hvilket langtfra at være Inderlighed er udvortes, larmende Væsen. Naar han gjør det, da skal han have denne Trøst i Dommen, naar Guden dømmes, at han Intet har tilladt sig for at vinde Nogen, men af yderste Evne arbeidet forgjeves, overladende det til Guden, om det skulde have nogen Betydning eller ikke. Og dette skal vel behage Guden bedre end om den Travle vilde sige til ham: »jeg har skaffet Dig 10,000 Tilhængere; Nogle vandt jeg ved at græde over Verdens Elendighed og varsle Verdens nære Undergang, Andre ved at aabne lyse, smilende Udsigter, hvis de antog min Lære, Andre paa andre Maader, ved at slaae Lidt af, ved at sætte Lidt til. De bleve alle Tilhængere, saadan nogenlunde Tilhængere. Ja, om Du, medens jeg levede, vilde være stegen ned paa Jorden for at inspicere, da skulde jeg have fortryllet Dit Øie ved Synet af de mange Tilhængere, ligesom Potemkin fortryllede Catharinas Blik« ja ligesom Potemkin fortryllede Catharinas Blik, netop saaledes, nemlig ved Hjælp af Theater-Decorationer, og saaledes vare de 10,000 Tilhængere af Sandheden ogsaa en theatralisk Forlystelse.

At Subjektiviteten, Inderligheden er Sandheden, var min Thesis. Hvorledes de pseudonyme Forfattere, efter min Antagelse, stræbe hen til denne Sætning, der i sit Maximum er Christendommen, har jeg nu søgt at vise. At der kan existere med Inderlighed ogsaa udenfor Christendommen, har Græcitetet blandt Andet tilstrækkeligen godtgjort; men i vor Tid synes det virkeligen at være kommet saavidt, at medens vi alle ere Christne og vidende om Christendommen, er det allerede en Sjeldenhed at træffe et Menneske, der blot har saa megen existerende Inderlighed som en hedensk Philosoph. Hvad Under da, at man saa hurtigt bliver færdig med Christendommen, naar man begynder med at bringe sig selv i den Tilstand, hvor der aldeles ikke kan være Tale om, at faae noget nok saa lidet Indtryk af Christendommen. Man bliver objektiv, objektiv vil man betragte – at Guden korsfæstes, hvad der, da det skeete, end ikke tillod Templet at være objektivt, thi dets Forhæng brast, end ikke tillod de Døde at blive objektive, thi de stode op af Gravene: hvad der altsaa formaaer at gjøre endog det Livløse og de Afdøde subjektive, det betragtes nu objektivt af DHrr. Objektive. Man bliver objektiv, objektiv vil man betragte Christendommen, der foreløbigen tager sig den Frihed, at gjøre Betragteren til Synder, hvis der overhovedet skal være Tale om at faae Noget at see. Og det at være Synder, hvad der maa være Subjektivitetens forfærdeligste Lidelse, det vil man være objektiv. Men saa hjælper man med lange systematiske Indledninger, og verdenshistoriske Oversigter: i denne Forbindelse lutter Narrestreger, i Forhold til Christendommens Afgjørelse lutter Sinkerie. Man bliver objektiv og objektiv, jo tidligere jo bedre, man lader haant om at være subjektiv, man foragter Individualitetens Categorier, vil trøste sig ved Slægtens, men fatter ikke, hvilken Feighed og Fortvivlelse det er, at Subjektet griber efter et glimrende Noget og bliver til slet Intet; man er Christen saadan uden videre, ved festlige Leiligheder betænker man endnu det Spørgsmaal, der anstod sig strænge Fædre vel, om Hedningerne kunne blive salige, og man mærker ikke Satiren, at Hedenskabet ligger Christendommen langt nærmere end en saadan objektiv Christenhed, hvor Christus er bleven Ja og Nei, medens han i Corinth, forkyndt af Paulus, var ikke Ja og Nei (2 Cor. 1, 19)! At existere subjektivt med Lidenskab (og objektivt lader der sig kun existere i Distraction), er overhovedet en absolut Betingelse for at kunne have nogen Mening om Christendommen. Enhver, der ikke vil det, og dog vil befatte sig med Christendommen, han være nu hvem han være vil og forøvrigt hvor stor han være vil, i denne Sag er han væsentligen en Nar.

Om min Opfattelse af de pseudonyme Forfattere er stemmende med hvad de selv have villet, kan jeg ikke afgjøre, da jeg kun er Læser, men at de have et Forhold til min Thesis, er klart nok. Sees det ikke paa Andet, saa sees det paa deres Afholdenhed fra at docere. At der ikke skal doceres, er i mine Tanker den sande Opfattelse af Tidens Forvirring, hvilken netop ligger i den megen Doceren. Høitstaaende Docenter have ladet haant nok om de pseudonyme Bøger, item om min lille Piece, fordi den ikke var docerende; en Mængde har uden videre sluttet, at det kom deraf, at Forfatterne og jeg med ikke vare istand til at hæve sig til den Høide, der fordres for at docere, til den Objektivitet, der er Docenternes Standpunkt. Maaskee er det saa, men sæt Subjektiviteten var Sandheden, saa blev det altid betænkeligt med Docenternes Høide. Det har ogsaa forundret mig, at man, medens enhver theologisk Candidat antages næstendeels at kunne docere, at man da ikke kunde overtale sig til at troe, at de pseudonyme Forfattere, item jeg Johannes Climacus, nok kunde docere omtrent ligesaa godt som mange Andre, der docere, men derimod let hengive sig til den Antagelse, at vi Samtlige skulde være saa aldeles udpegede som Stakler, at vi ikke formaaede at gjøre, hvad der nuomstunder, da en heel tydske Litteratur ene og alene er udviklet i den Retning, omtrent er ligesaa let for en studerende Læser, der vil excerpere tydske Skrifter, som det nuomstunder er at skrive Vers, en Færdighed, man snart kan fordre af Domestikker. Dog det være nu som det være vil, det er altid godt at være kjendt paa Noget, og jeg forlanger intet Andet, end at være udpeget som den Eneste, der ikke *kan* docere, og derved tillige som den Eneste, der ikke forstaaer Tidens Fordringer.

At Subjektiviteten, Inderligheden er Sandheden, er min Thesis, at de pseudonyme Forfattere forholde sig til den, er let nok at see, om ikke paa Andet, saa paa deres Blik for det Komiske. Det Komiske er altid Modenhedens Kjende, og det gjelder da blot om, at der under denne Modenhed viser sig den nye Spire, at vis comica ikke qvæler det Pathetiske, men blot betegner, at en ny Pathos begynder. Kraft i det Komiske betragter jeg som en uundværlig Legitimation for Enhver, der skal ansees for bemyndiget i Aandens Verden i vor Tid. Naar en Tid er saa gennemreflekteret som vor og som vor siges at være, saa maa, hvis det er Sandhed, det Komiske være opdaget af Enhver, og primitivt af Enhver, som vil tale med. Men Docenterne ere saa blottede for comisk Kraft, saa det er skrækkeligt; endog Hegel er efter en ivrig Hegelianers Forsikkring aldeles blottet for Sands for det Komiske. En latterlig Tværhed og Paragraph-Vigtighed, som giver en Docent paafaldende Lighed med en holbergsk Bogholder, kalder Docenterne Alvor. Enhver der ikke har denne gyselige Festlighed er letsindig. Maaskee. Men hvad vil det dog sige, *virkelig* at have reflekteret sig ud af det Umiddelbare, uden at være bleven Mester i det Comiske; hvad vil det sige? Ja, det vil sige, at man lyver. Hvad vil det sige, at forsikre at man har reflekteret sig ud, og meddele dette som en Efterretning i ligefrem Form; hvad vil det sige? Ja, det vil sige, at man snakker i Taaget. I Aandens Verden ere de forskjellige Stadier ikke som Byer paa en Reise, i Forhold til hvilke det er ganske i sin Orden, at den Reisende ligefrem fortæller f. Ex. vi forlode Peking og ankom til Kanton, den 14de vare vi i Kanton. En saadan Reisende forandrer nemlig Sted, ikke sig selv, og derfor er det i sin Orden, at han i den ligefremme uforandrede Form taler om og *fortæller* Forandringen. Men i Aandens Verden er det at forandre Sted, selv at forandres, og derfor al ligefrem Forsikkring om at være kommen derhen og derhen, Forsøg à la Münchhausen. At man i Aandens Verden er kommen til hiint fjerne Sted, beviser Fremstillingen selv; vidner den imod, saa er al Forsikkring blot et Bidrag til det Komiske. Kraft i det Comiske er Polititegnet, det Magtens Skildt, som enhver Agent, der i vor Tid virkelig er Agent, maa bære. Men denne Comik er ikke hidsig eller vild, dens Latter ikke skingrende, den er tvertimod omhyggelig i Forhold til den Umiddelbarhed, den lægger til Side. Saaledes er Høstkarlens Lee forsynet med nogle Trægrene, der løbe parallelt med det skarpe Blad, og medens Leen omskærer Sæden, synker denne næsten vellystig paa det understøttende Leie, for da smuk og skøn at lægges paa Skaaret. Saaledes er den berettigede Comik i Forhold til den modnede Umiddelbarhed. Omhugningens Gjerning er en høitidelig Handling, den Omhuggende ikke en glædeløs Høstkarl, men dog er det det Comiskes Skarphed og bidende Blad, for hvilken Umiddelbarheden segner, ikke uskjønt, selv i Faldet understøttet af Omhugningen. Denne Comik er væsentligen Humor. Er det Comiske koldt og trøstesløst, saa er dette Tegn paa, at der ingen ny Umiddelbarhed er i Spire, saa er det ingen Høst, men en ufrugtbar Vinds indholdsløse Lidenskab, naar den raser over nøgne Marker. – At være kjendt paa Noget, kan altid være godt, jeg forlanger intet Bedre end at være kjendt paa, at være den Eneste i vor *alvorlige* Tid der ikke var alvorlig. Saa langt fra at attraae nogen Forandring i denne Dom, er det blot mit Ønske, at de ærede Docenter, ikke blot de paa Cathedralen gestikulerende, men ogsaa de i Theevandscirklerne høirøstede, ville vedstaae deres Dom, og ikke pludseligen have glemt de ofte nok privatissime afdeklamerede Alvorsord mod de pseudonyme Forfattere, for derimod tydeligen at kunne erindre, at det var dem, der vilde gjøre det Comiske til en Bestemmelse i Alvoren, og Spøgen til en Frelsermand fra det sørgeligste af alle Tyrannier: Tværhedens og Dumhedens og Stivhedens. De pseudonyme Forfattere og jeg med vare alle subjektive; jeg forlanger intet Bedre end at være kjendt paa i vor *objektive* Tid, at være den Eneste, der ikke formaade at være objektiv.

At Subjektiviteten, Inderligheden er Sandheden, det at existere det Afgjørende, at det var ad den Vei der skulde styres hen til Christendommen, hvilken netop er Inderlighed, men vel at mærke ikke enhver Inderlighed, hvorfor de foreløbige Stadier bestemt maatte fastholdes: det var min Idee. I de pseudonyme Skrifter har jeg troet at finde en saadan Stræben, og jeg har søgt at tydeliggjøre min Opfattelse af den og dens Forhold til mine Smuler. Om jeg har truffet Forfatterens Mening, kan jeg ikke med Bestemthed vide, men i ethvert Tilfælde vil jeg her gjøre dem en Undskyldning, at jeg paa en Maade har anmeldt dem, skjøndt min Omtale netop ved ikke at indlade sig paa Indholdet egentligen ingen Anmeldelse er. Det har aldrig været mig gaadefuldt, hvorfor de Pseudonyme atter og atter have frabedt sig Anmeldelser. Da Fremstillingens Modsætningsform gjør det umuligt at referere, fordi et Referat netop tager det Vigtigste bort og falsk forvandler Skriftet til et docerende Foredrag, har Forfatterne fuldkommen Ret i hellere at ville nøies med faae virkelige Læsere, end misforstaaes af de Mange, der ved et Referat fik Noget at løbe med. Dette er ogsaa min Mening qva Forfatter, og jeg mindes her et Ord af Zeno, der i Anledning af at Theophrast havde saa mange Disciple sagde: »hans Chorus er større, mit mere harmonisk.« Dette Ord har jeg læst netop i disse Dage igjen hos Plutarch i en lille Afhandling om »hvorledes man paa en tilladelig Maade tør rose sig selv«.

Mine Smuler nærmede sig paa en afgjørende Maade Christendommen, uden dog at nævne dens eller Christi Navn. I en vidende Tid, hvor alle Mennesker ere Christne og veed hvad Christendom er, er det kun altfor let, at bruge de hellige Navne uden at tænke Noget derved, at ramse den christelige Sandhed, uden at have det mindste Indtryk af den. Vil Nogen antage, at Grunden, hvorfor Navnene ikke bleve nævnte, var min Uvidenhed, at jeg ikke vidste, at Christendommens Stifter heed Christus og hans Lære Christendommen: saa kan han gjerne antage det. Det er altid godt at være kjendt paa Noget, jeg for mit Vedkommende forlanger intet Bedre, end midt i Christendommen at være den Eneste, der ikke veed at Christendommens Stifter var Christus: at være uvidende er dog immer bedre end, at være vidende derom som om hundrede andre Trivialiteter.

Da saa mine filosofiske Smuler vare udkomne, og jeg betænkt paa i et Postscriptum »at iføre Problemet historisk Costume«, udkom der endnu et pseudonymt Skrift: *Stadier paa Livets Vej*, et Skrift som kun har tildraget sig Faas Opmærksomhed (hvad det selv forudsiger p.309, 376.), maaskee ogsaa af den Grund, at her ikke som i *Enten - Eller* var »Forførerens Dagbog«, thi den blev vel omtrent meest læst og hjalp naturligviis især til Sensationen. At dette Værk har et Forhold til *Enten - Eller*, er tydeligt nok, og afgjort vist derved, at i de første Afdelinger de fra hiint Værk bekendte Navne ere brugte. Havde Forfatteren af *Stadierne* henvendt sig til mig, vilde jeg æsthetisk have fraaaded ham ved Brugen af bekendte Navne at minde om et foregaaende Værk.¹ I Forhold til Alt, hvad der maa ansees for voveligt og som er det derved at det kræver Lykke, er det altid betænkeligt at vække en Erindring. At undgaae det, er let, at gjøre det er at forsøge sig selv og sin Lykke i et Vovestykke, hvis Farlighed udtales flere Steder i Skriftet.² Man fortæller om en Matros, der faldt ned fra Toppen af Masten uden at komme til Skade, at han reiste sig op og sagde: gjør mig det efter; men selv har han formodentligen ogsaa afholdt sig fra at ville gjøre det om. Saaledes er Gjentagelsen altid i Forhold til hvad der kræver Lykke og Inspiration et Vovestykke. Det der nemlig ved den foranledigede Sammenligning gjøres en absolut Fordring til, er Udtrykgets Frugtbarhed, thi at gjentage sine egne Ord eller gjentage lykkeligt valgte Ord ordret er ikke vanskeligt. At gjentage det Samme vil altsaa tillige sige, at forandre under et ved Præcedentsen vanskeliggjort Vilkaar; og medens den nysgjerrige Læser stødes bort ved at det er det Samme, thi den nysgjerrige Læser fordrer den udvortes Forandring i Navne, Decorationer, Paaklædning, Frisure o. s. v., gjøres den opmærksomme Læser strængere i sin Fordring, fordi der slet intet Bestikkende er, intet Adspredende, ingen Staffage, ingen Meddelelse betræffende de ubekjendte Personers Udvalgte og de fjerne Egenes climatiske Forhold o. s. v. Imidlertid blev det vovet, og den ubekjendte Forfatter har ikke været uvidende om Faren, som han vel ogsaa neppe har været uvidende om, hvorfor Socrates satte sin Ære og Stolthed i Eet: bestandig at sige det Samme og om det Samme.³ Den pseudonyme Forfatter har ved at vove det vundet en indirecte Triumph over en nysgjerrig Læse-Verden. Idet nemlig denne kiger⁴ i Bogen og seer de bekendte Navne Victor Eremita, Constantin Constantius o. s. v., kaster den Bogen bort og siger kjedsommeligt: det er ganske det Samme som *Enten - Eller*. Den nysgjerrige Læser siger altsaa: det er det Samme. Og naar saa en saadan Læser siger det høirøstet, da tænker maaske den pseudonyme Forfatter som saa: »gid det virkelig var som Du siger, thi denne Dom er en Compliment, da det ikke kan forstaaes som var det ordret det Samme; men jeg føler vel, at jeg ikke har denne Inderlighedens Frodighed efter saa stor en Maalestok, og at jeg derfor har kun i betydelig Forkortning og med betydelig Forandring i Udgangspunkterne vovet at gjentage. Imidlertid har jeg dog som Forfatter et Held fremfor Udgiveren af *Enten - Eller*, thi Nyhedens Interesse og den store Bog og Forførerens Dagbog foranledigede et Opløb, da man troede der var Noget paafærde, saa Værket blev kjøbt, og jo endog nu skal være udsolgt, ak, et høist betænkeligt Argument for Bogens Godhed; man fristes næsten til at antage, det var en Nytaars-Present. Jeg derimod er fri for Nysgjerrighedens Lugten til En.« I Forhold nemlig til Tivolis Forlystelser og litteraire Nytaars-Præsenter gjelder det for Stüvenfångere og saa for Dem, som blive fangne, at Forandring er høieste Lov, men i Forhold til Sandheden som Inderlighed i Existents, i Forhold til en uforkrænkeligere Glæde ved Livet, der intet har Tilfældes med Livsledens Higen efter Adspredelse, gjelder det Modsatte, og Loven er: det Samme og dog forandret og dog det Samme. See, derfor synes Liebhabere af Tivoli saa lidet om Evigheden, thi det er Evighedens Væsen altid at være det Samme, og Aandens Ædruelighed er kjendelig paa, at den veed at Forandring i det Udvalgte er Adspredelse, men Forandring i det Samme Inderlighed. Men saa nysgjerrig er i det Hele Læseverdenen, at en Forfatter, der ønsker at være den qvit, blot behøver at give et lille Vink, for at være den qvit, blot et Navn, saa siger den: det er det Samme. Thi ellers er *Stadiernes* Forskjellighed fra *Enten - Eller* iøinefaldende nok. Ikke at tale om, at de to Trediedele ere saa forskjellige som det omtrent er categorisk muligt⁵, saa er indenfor den første Trediedeel Victor Eremita, der før blot var Udgiver, forvandlet til en eksisterende Individualitet, Constantin og Johannes Forførerens bestemte udprægede, Assessoren beskæftiget med Ægteskabet fra en ganske anden Side end i *Enten - Eller*, medens neppe den opmærksomste Læser skal finde et eneste Udtryk, et eneste Sving i Tanken eller i Sproget, som det var i *Enten - Eller*.

1. Ogsaa af en anden Grund (antaget da, hvad almindeligen jo gjøres, at de pseudonyme Skrifter ere af een Forfatter) havde jeg fraaaded ham det anstrængede Arbeide. Klogskab byder nemlig, ikke at arbeide altfor ivrigt og altfor udholdende: saa troer dumme Mennesker, at det er Jadskværk. Nei, mange Ophævelser og saa en lille Præstation: saa troer Plebs, at det er Noget. Maaskee havde jeg dog ikke udrettet Noget; thi det er ikke utænkeligt, at Forfatteren selv har indseet det, men foragtet at handle klogt, og anseet det for betænkeligt at vinde adskillige Menneskers Beundring.

(tilbage)

2. Cfr.p.16 »Hvor let er det ikke, at gjøre et Gjestebud, og dog har Constantin forsikkert, at han aldrig mere vilde vove det. Hvor let er det ikke at beundre, og dog har Victor Eremita forsikkert, at han aldrig mere vil give sin Beundring (for Mozart nemlig) Ord, fordi et Nederlag er forfærdeligere end at blive Invalid i Krigen!« Som

Ethiker udtaler Assessoren det Modsatte med ethisk Lidenskab, p.86 : »Dette maa være nok sagt om Ægteskabet, i dette Øieblik falder det mig ikke ind at ville sige mere, en anden Gang, maaskee imorgen, siger jeg mere, men »altid det Samme og om det Samme«, thi det er kun Zigeunere og Røverpak og Plattenslagere, der have det Valgsprog, at hvor man eengang har været, skal man aldrig komme mere.« (tilbage)

3. Man kan overhovedet faae Leilighed til at gjøre et dybt Indtryk i et Menneske, om han er Aand eller blot sandselig bestemmet, ved at erfare hvad han forstaaer ved en Forfatters Rigdom og hvad ved hans Fattigdom. Hvis en Præst kunde holde ud Aaret rundt at prædike over een og samme Text, bestandigt foryngende sig i Udtrykkets nye Frodighed, saa vilde han i mine Tanker være mageløs, men en sandselig Tilhører vilde finde ham kjedelig. Dersom Oehlenschläger i det Øieblik han havde digtet sin Valborg, kunde have digtet den igjen, da vilde han i mine Øine være endnu større end han er. At digte Signe er allerede lettere, fordi Forholdene, Landet hvor Scenen foregaaer, Omgivelserne o. s. v. ere anderledes. Men at skrive Valborg, lade Læseren læse den, derpaa skrive den samme Valborg igjen, den samme, det vil sige, Alt det Udvortes var det Samme og bekjendt, kun Elskovens Liflighed i Udtrykket paa Valborgs Læber var ny, ny som et nyt Blomsterflor: ja, om nok saa Mange vilde finde det Kjedeligt, da vilde jeg tillade mig at finde det Forbausende. Noget af det, jeg meest har beundret hos Shakespeare er hans Falstaff, og blandt andet ogsaa fordi han gjentages. Nu, det forstaaer sig, Falstaff har hver Gang ikke mange Scener, men hvis Shakespeare kunde have holdt Falstaff uforandret i hele fem Akter, og saa igjen i fem Akter: ja, om nok saa Mange vilde finde det Kjedeligt, da vilde jeg tillade mig at finde det Guddommeligt.
(tilbage)
4. Det er upaatvivleligt med Hensyn til en saadan nysgjerrig Læser, at Skriftets første Trediedeel har til Motto de Ord af Lichtenberg: Solche Werke sind Spiegel; wenn ein Affe hinein guckt, kan kein Apostel heraus sehen.
(tilbage)
5. Dog ogsaa i Forhold til de to Trediedele forudsiger Skriftet selv, at Læseverdenen vil finde det kjedsommeligt cfr. p.268 øverst, 367 nederst 368 øverst. En Kjerlighedshistorie er en Kjerlighedshistorie, siger en saadan Læseverden, skal man læse derom endnu en Gang, saa maa Scenen være i Africa, thi Sceneriet er det der giver Forandringen, og en saadan Læseverden behøver »Optog, Egne, mange Personer – og saa Kørne.«
(tilbage)

Jeg har med Flid opholdt mig længere ved dette, fordi det, om det end kan convenere en eenligt staaende Forfatter, der netop elsker denne Isolation, for mig betyder noget Andet, da det forholder sig til, hvad jeg bestandigt har fremhævet, at Tiden har glemt hvad det er at existere og hvad Inderlighed er. Den har tabt Troen paa, at Inderligheden gjør det tilsyneladende fattige Indhold rigere, medens Forandring i det Udvortes kun er den Adspredelse, som Livslede og Livstomhed griber efter. Derfor er det man har vraget Existents-Opgaverne. I Forbigaaende faaer man at vide, hvad Tro er; saa veed man jo det. Saa griber man efter et speculativt Resultat, og saa er man atter lige nær. Saa kommer Astronomien for en Dag, og saaledes gjennemføiter man alle Videnskaber og Sphærer, og lever dog ikke, medens Digterne blot for at underholde Læsere streife om i Africa, America, Fanden i Vold i Trapezunt og R-, saa der snart maa opdages en ny Verdensdeel, hvis Poesien ikke skal spille Renonce, og hvorfor? Fordi Inderligheden mere og mere tabes.

Lad os saa begynde med Skriftets sidste to Trediedele, hvis Indhold er en *Lidelses-Historie*. Lidelse kan der nu være overalt i Existents forskjellige Stadier, men naar der i et Skrift ordnes et æsthetisk Stadium, saa et ethisk, og endelig et religiøst Stadium, og først her det Ord Lidelse bruges, saa synes det at tyde paa, at Lidelse forholder sig anderledes til det Religiøse end til det Æsthetiske og Ethiske. Det Ord Lidelses-Historie synes derfor at være brugt prægnant som Categorie, som har Lidelse en afgjørende Betydning i Forhold til det Religiøse. Saaledes synes Lidelses-Historie her som Titel at ville betyde noget Andet end den goetheske Titel: *Leiden des jungen Werther*, eller den Hoffmannske: *Leiden eines armen Theaterdirectors*. I Forhold til æsthetisk og ethisk Existents er nemlig Lidelse det Tilfældige, den kan være borte og der kan derfor ligefuldt existere æsthetisk og ethisk, eller afvindes den her nogen dybere Betydning, er det som

Gjennemgangsmoment. Anderledes her, hvor Lidelse sættes som afgjørende for religiøs Existents, og netop

som betegnende Inderligheden: jo mere der lides, jo mere religious Existents, og Lidelsen varer ved. Forfatteren har da ikke i Forlegenhed for hvad han skulde kalde sit Skrift valgt Titlen: en Lidelses-Historie, men tænkt noget meget Bestemt derved, og selv udhævet det (cfr. p.353. o. ff. hele § 5., især p. 357 m.). Medens æsthetisk Existents væsentlig er Nydelse, ethisk Existents væsentlig Kamp og Seier, er religious Existents Lidelse, og ikke som et Gjennemgangsmoment, men som bestandigt følgende med; Lidelsen er, for at minde om Fraterens Ord, de 70,000 Favne Vand, paa hvis Dyb den Religieuse bestandigt er. Men Lidelse er netop Inderlighed og afsluttende mod æsthetisk og ethisk Existents-Inderlighed. Selv i daglig Tale pleier man jo, naar der siges om et Menneske, han har vist lidt meget, strax dertil at knytte Forestillingen om Inderlighed.

Lidelses-Historiens Titel er »Skyldig? – Ikke-Skyldig?« Spørgsmaalstegnene ere tydeligen en Hentydning til Rettergangen. En Roman-Forfatter havde formodentligen slaaet Titlen sammen, og en Læseverden, der ønsker Resultatet, havde vel gjerne seet det. Saa var Titlen bleven f. Ex. »En Troløs og dog en Mand af Ære«, »Et brudt Løfte og dog en evig Troskab« ad modum »Husarofficeren og dog en god Ægtemand« o. s. v. Hvilket der er hvilket, er strax afgjort paa Titelbladet og Læseren betrygget. Læseren foruroliges hverken ved Existentsen eller ved Categoriens dialektiske Nøiagtighed, Fortællingen er et elskværdigt Sammensurium af lidt Æsthetisk, lidt Ethisk, lidt Religieust. Men det, der egentligen beskjæftiger en Tænkende, er ikke at faae Noget at vide bag efter, men netop at blive samtidig med den Existerende i hans Existents. Og i Spændingen mellem de inqvirerende Spørgsmaal, piint ind i Spørgsmaalets skarpe Examination, eksisterer Experimentets Quidam. Er det Tidens Ulykke, at have glemt hvad Inderlighed er og det at existere, gjelder det jo især om at komme Existentsen saa nær som muligt. Experimentet tager derfor ikke sit Udgangspunkt i et senere Tids-Moment og fortæller en mærkelig Conflikt som noget Forbigangent, afspænder heller ikke Confliktens Spænding i et betryggende Resultat, men gjør ved sin drillende Form Læseren endnu mere samtidig end han kan blive det ved en samtidig Virkelighed, og lader ham stikke i det, ved ikke at give Resultat. Der er vel før skrevet en Bog uden Slutning, Forfatteren døde maaskee, eller gad ikke fuldføre den o. s. v. Saaledes er det dog ikke Tilfælde her, det at der ingen Ende, intet Resultat er, er opfattet, ligesom før Lidelse, som en categorisk Bestemmelse i Forhold til religious Existents. Frater Taciturnus udvikler det selv (cfr. p.340 § 3., p. 343 øverst). Men Resultatets Udebliven er netop en Bestemmelse af Inderlighed; thi Resultat er noget Udvortes, og Resultats-Meddelelse et udvortes Forhold mellem en Vidende og Ikke-vidende.

Lidelses-Historien blev kaldet et Experiment, og Frateren udvikler selv Betydningen deraf (§ 3).

Lidelses-Historien indeholdt et Forhold til »*Gjentagelsen*« (cfr. p.313 og 339 nederst). Forskjellen er imidlertid meget iøinefaldende, naar der skal være Tale om categorisk Bestemmelse, hvilken da alene kan have Tanke-Interesse, medens Maskerade-Dragtenes Forskjellighed er det, der beskjæftiger Galleriet, som formodentlig derfor ogsaa antager, at Den er den største Skuespillerinde, der ikke blot kan spille i forskellige phantastiske qvindelige Dragter, men endogsaa ordentlig i Buxer og Trøie, med Flipper paa, idet man bestemmer Kunst-Præstationens Omfang efter Dragternes, og derfor anseer den Skuespillerinde for den daarligste, der især har de Partier, hvor hun spiller i sine egne Klæder. Istedendfor at Forstandigheden og Ungdommens høiere Umiddelbarhed i *Gjentagelsen* vare holdte ude fra hinanden i Constantin som den Forstandige og det unge Menneske som den Forelskede, ere disse to Faktorer satte sammen i Een, i Experimentets Quidam, hvorved Dobbeltbevægelsen bliver nødvendig og tydelig, og selv *Alvor* sammensat af Spøg og Alvor (cfr. p.283). Det er det samme Menneske, der med sin Forstand seer det Komiske, som lider det Tragiske¹, og ud af Eenheden af det Comiske og det Tragiske vælger det Tragiske (cfr. p.327 og 328 øverst). I »*Gjentagelsen*« var Ironie og Sentimentalitet bragt i Forhold til hinanden, i Lidelses-Historien er Humor bragt frem. Constantin maatte selv være med og tage partes, hvorimod Frater Taciturnus staaer aldeles uden for som en »Opsigtsbetjent«, thi Quidam har Forstand nok, og netop derved naaes Humor, at han selv er de discrete Momenter. Lader man den qvindelige Figur udenfor, der jo saavel i *Gjentagelsen* som i Lidelses-Historien kun indirecte er med, saa var der i *Gjentagelsen* to Personer, i Lidelses-Historien er der kun een. »Det bliver kjedeligere og kjedeligere; og saa ikke engang saa meget som et Selvmord, eller Afsindighed eller Barnefødsel i Dølgemaal eller andet Deslige; og desuden, naar Forfatteren engang har skrevet en Kjerlighedshistorie, saa har han udtømt den Materie, saa maa han forsøge sig i en ny Retning, f. Ex. i Røverhistorien.« – Frater Taciturnus bestemmer sig selv lavere i Existents end Quidams Existents, forsaavidt denne har en ny Umiddelbarhed. Allerede Constantin var ikke utilbøielig dertil i Forhold til det unge Menneske, men havde dog Forstandigheden og Ironien, som det unge Menneske manglede. I Almindelighed tænker man sig det anderledes, at den Experimenterende, lagttageren, er høiere eller staaer høiere end Det han frembringer. Deraf kommer Letheden i at give Resultat. Her er det omvendt; den Experimenterede opdager og udviser det Høiere, Høiere ikke i Retning af Forstand og Tænkning, men i Retning af Inderlighed. Quidams Inderlighed er netop kjendelig paa, at han har sin Inderlighed bestemt ved Modsætningen i sig selv, at han selv seer det comisk, der dog er i ham med hele Inderlighedens Lidenskab. En qvindelig Inderlighed som Hengivenhed er mindre Inderlighed, fordi Retningen aabenbar er ud efter, hen til, medens Modsætningens Tilstedeværelse netop viser Retningen ind efter. Quidam er selv Eenheden af det Comiske og det Tragiske, dog er han mere end Eenheden, han er efter den i Lidenskab (det Comi-Tragiske, cfr. § 2 passim). Frateren er væsentligen Humorist, og udviser frastødende netop derved den nye Umiddelbarhed.

1. Et lille Motto af Quidam tyder strax paa den humoristiske Dobbeltstemning, medens det latinske Motto »periissem nisi periissem« er en lidende humoristisk Tilbagekaldelse af det Hele. (tilbage)

Saaledes er Humor avanceret som sidste terminus a quo i Forhold til det christelige Religieuse. I den moderne Videnskab er Humor bleven det Høieste *efter* Troen. Troen er nemlig det Umiddelbare, og gjennem Speculationen, der gaaer ud over Troen, naaes Humor. Dette er en General-Confusion i hele den systematiske Speculation, forsaavidt den vil tage sig af Christendommen. Nei, Humor slutter Immanentsen af indenfor Immanentsen, ligger endnu væsentligen i Erindringens Tilbagetagen ud af Existents ind i det Evige, og først da begynder Troen og Paradoxerne. Humor er det sidste Stadium i Existents-Inderlighed foran Troen. Den maatte derfor efter min Idee avanceres, at intet Stadium bagved lodes upaaagtet, som bagefter kunde reise Forvirringen. Det er nu skeet i Lidelses-Historien. Humor er ikke Troen, men foran Troen, ikke efter Troen eller en Udvikling af Troen. Christeligt forstaaet er der nemlig ingen Gaaen ud over Troen, fordi Troen er det Høieste – for en Existerende, hvilket tilstrækkeligt er udviklet i det Foregaaende. Selv naar Humoren vil forsøge sig paa Paradoxerne, er den ikke Troen. Humoren medtager da ikke den lidende Side af Paradoxet, og ikke den ethiske Side af Troen, men blot den morsomme Side. Det er nemlig en Lidelse, Troens Martyrium selv i Fredstider, at have sin Sjels Salighed i Forhold til det, som Forstanden fortvivler over. Den umodne Humor derimod, som endog ligger bag ved, hvad jeg egentligen kalder Humor i Ligevægt mellem det Comiske og Tragiske, den umodne Humor er et Slags Friskfyrierie, som endog for tidlig er sprungen af fra Reflexionen. Træt af Tiden og Tidens uendelige Succession springer Humoristen fra og finder en humoristisk Lindring i at statuere det Absurde, ligesom det kan være en Lindring at parodiere Livets Betydning ved paradox at accentuere det Ubetydelige, at opgive Alt og samle sig paa at spille Kegler og at ride Heste til. Men dette er den umodne Humors Forfalskning af Paradoxet som Incitament for en tungblodet Lidenskabs Vilkaarlighed. Denne umodne Humor er saa langt fra at være Religieusitet, at den er et æsthetisk Raffinement, der springer det Ethiske forbi.

At Troen og det Christelig-Religieuse har Humoren foran sig, viser forøvrigt, hvilket uhyre Existents-Omfang der er muligt udenfor Christendommen, og paa den anden Side hvilken Udlevelse der er Betingelse for ret at antage Christendommen. Men i vor Tid existerer man slet ikke, og saa er det jo i sin Orden, at Enhver uden videre er Christen. Allerede som Barn bliver man Christen, hvilket kan være skjønt og velmeent af christelige Forældre, men en Latterlighed, naar den Vedkommende mener, at saa er det afgjort. Dumme Præster beraabe sig jo rigtignok ganske ligefrem paa et Bibelsted ligefremt forstaaet: at Ingen kommer ind i Guds Rige, hvis han ikke kommer ind i det som lille Barn. Ja, hvad Christendommen kan blive for noget allerkjæreste Noget ved Hjælp af saadanne Præsters Barnagtighed! Paa den Maade vare Apostlene jo udelukkede, thi jeg veed ikke af, at de kom ind som smaae Børn. At sige til den meest modnede Aand: ja min Ven, naar Du saa vil see at blive et Barn igjen, saa skal Du blive Christen – see, det er en vanskelig Tale, som det anstaaer den Lære, der var Jøder en Forargelse og Græker en Daarskab. Men at forstaae denne mørke Tale saaledes, som var al Vanskelighed fjernet ved at man blev døbt som lille Barn og at døe jo før jo heller, er en Dumhed, der er lige stik mod Christendommens Categorie (som paradox accentuerer den timelige Existents) og end ikke har fattet det Hedenske, at lade de smaae Børn græde i Elysium, fordi de døde saa tidligt, hvilket dog altid er at indrømme Tiden nogen Betydning. Christendommen blev ikke ved sin Indtræden i Verden forkyndt for Børn, men for en udtjent jødisk Religieusitet, en udtjent Videnskabens og Kunstens Verden. Først det Første, saa det Næste. Dersom denne Tid blot havde saa megen Existents-Inderlighed som en Jøde, eller som en Græker, saa lod der sig dog tale om et Forhold til Christendommen. Men var det engang forfærdelig vanskeligt at blive en Christen, snart bliver det vist umuligt, fordi det Hele bliver en Ubetydelighed. En græsk Philosoph var sandeligen en Mand, der kunde tænke, og det har derfor noget at betyde, naar Christendommen bestemmer sig som den Lære, der bliver Jøder en Forargelse og Græker en Daarskab; thi Jøden havde igjen religieus Inderlighed nok til at kunne forarges. Men alt dette er gaaet af Brug i denne trevne Slægt, som nu lever, hvis Gjennemsnit upaatvivlelig har meget mere Dannelses end tidligere var Tilfældet, men ogsaa hverken har Tankens eller Religieusitetens Lidenskab. Man kan udenfor Christendommen baade nyde Livet og give det Betydning og Indhold, som jo de navnkundigste Digtere, Kunstnere, de eminenteste Tænkere, selv fromme Mænd have levet udenfor Christendommen. Det har upaatvivleligen Christendommen selv været vidende om, og dog ikke fundet sig beføiet til at forandre Vilkaaret, og jo mere Aands-Modenhed, desto forfærdeligere en Sag bliver det med Paradoxet, Christendommens uforandrede Vilkaar, Signalet til Forargelsen og Daarskaben. Men lad os ikke forvandle Christendommen paa dens gamle Dage til en reduceret Vertshuusholder, der ogsaa maa see at hitte paa Noget for at trække Kunder til sig, eller til en Avanturier, der vil gjøre sin Lykke i Verden. Det forstaaer sig, da Christendommen i sin Tid kom ind i Verden, kan man just ikke sige, at den gjorde Lykke, da det gik løs paa Korsfæstelse, Hudfletning og andet Saadant. Men Gud veed, om det egentligen er dens Ønske at gjøre Lykke i Verden, jeg tænker snarere den skammer sig ved sig selv, som en gammel Mand, der saae sig udpyntet paa Moden, eller rettere, jeg tænker den samler Vrede over Menneskene, naar den seer denne vrængende Skikkelse, der skal være Christendom, en gjennemparfumeret og systematisk accomoderet, i Soireerne introduceret Videnskabelighed, hvis hele Hemmelighed er Halvhed og saa Sandhed til en vis Grad: en Radicaluur, og kun som saadan hvad den er, nu forvandlet til en Vaccination, og Forholdet til den

ligesom til denne – at man har en Vaccinations-Attest. Nei, det christelige Paradox er ikke saadan Dit og Dat, noget Forunderligt, og dog ikke saa Forunderligt, dets Sandhed er ikke som Salomon Goldkalbs Mening: vieles for und bag, und ja und nei tillige. Troen er heller ikke saadan Noget, som Enhver har, og ingen dannet Mand kan være bekendt at blive staaende ved. Lader den sig end gribe og fastholde af det eenfoldigste Menneske, saa er den kun desto vanskeligere at naae for den Dannede. O, forunderlige, begeistrende, christelige Humanitet: det Høieste er fælleds for alle Mennesker, og de lykkeligst Begavede kun dem, der blive tagne strængest i Skole.

Dog tilbage til »Stadierne«. Fra *Enten – Eller* er det kjendeligt forskjellig ved en Tredeling. Der er tre Stadier, et æsthetisk, et ethisk, et religieust, dog ikke abstrakt, som det umiddelbare Middelbare, Eenheden, men concret i Existents-Bestemmelse som Nydelse – Fortabelse; Handling – Seier; Lidelse. Dog uagtet denne Tredeling er Skriftet ligefuldt et *Enten – Eller*. Det ethiske og religieuse Stadium staae nemlig i et væsentligt Forhold til hinanden. Misligheden ved *Enten – Eller* var netop, at Værket sluttede ethisk af, som viist blev. I Stadierne er dette blevet tydeliggjort, og det Religieuse hævdet sin Plads.

Det æsthetiske og ethiske Stadium bringes frem igjen, i en vis Forstand som Recapitulation, og dog som noget Nyt. Det vilde da ogsaa være et fattigt Vidnesbyrd om Existents-Inderligheden, hvis ethvert saadant Stadium ikke lod sig atter forynge i Fremstilling, om det end kan være voveligt i Forsøget at forsmaa Udvorteshedens tilsyneladende Bistand til at fremhæve Forskjelligheden som ved at vælge nye Navne og andet Saadant. – Ethikeren concentrerer sig atter paa Ægteskabet, som Virkelighedens dialektisk meest sammensatte Aabenbarelse. Dog drager han en ny Side frem, og hævder især Tidens Categorie og dens Betydning som Mediet for den med Tiden voxende Skjønhed, medens æsthetisk seet Tiden og Existentsen i Tiden mere eller mindre er Tilbagegang.

Ved Tredelingen er Existents-Stillingen mellem Stadierne indbyrdes forandret. I *Enten-Eller* er det æsthetiske Standpunkt en Existents-Mulighed og Ethikeren eksisterende. Nu er det Æsthetiske eksisterende, Ethikeren stridende, stridende ancipiti proelio mod det Æsthetiske, som han dog let overvinder atter, ikke ved Aandens forføreriske Gaver, men ved ethisk Lidenskab og Pathos; og mod det Religieuse. Idet Ethikeren slutter af, gjør han sit Yderste for at væрге mod den afgjørende Form af et høiere Standpunkt. At han saaledes værges sig, er i sin Orden, da han jo ikke er et Standpunkt, men en eksisterende Individualitet. Det er ogsaa en Grundforvirring i den nyere Videnskab, at man uden videre forvexler den abstrakte Betragtning af Standpunkter med at existere, saaledes, at naar En er vidende om hiin, han derfor er eksisterende; medens enhver eksisterende Individualitet netop som eksisterende maa være mere eller mindre eensidig. Abstrakt seet er der vel ingen afgjørende Strid mellem Standpunkterne, fordi Abstraktionen netop borttager det, hvori Afgjørelsen ligger: det *eksisterende Subjekt*, men desuagtet er den immanente Overgang en Chimaire, en Indbildning, som bestemte det ene Standpunkt sig nødvendigt ved sig selv over til det andet, da Overgangens Categorie selv er et Brud paa Immanentsen, er et *Spring*.

Æsthetikeren i *Enten-Eller* var en Mulighed af Existents; han var et ungt, rigt begavet, tildeels haabefuldt Menneske, der forsøgte sig paa sig selv og paa Livet, »paa hvem man dog egentligen aldrig kunde blive rigtig vred, fordi det Onde hos ham, ligesom i Middelalderens Forestilling derom, havde en Tilsætning af det Barnlige«; og fordi han egentligen ingen Virkelighed var, men »en Mulighed af Alt«: saaledes gik Æsthetikeren saa at sige om i Assessorens Dagligstue¹. Assessoren var i Forhold til ham gemytlig, ethisk sikker og væsentligen formanende, saaledes som en noget Ældre og Modnere forholder sig til en Yngre, hvis Talenter, hvis Aands-Overlegenhed han paa en Maade anerkjender, medens han ubetinget har Magten over ham ved Sikkerhed, Erfarenhed og Inderlighed i at leve. I »Stadierne« træder det Æsthetiske bestemtere frem i Existents, og derfor bliver det latent i selve Fremstillingen aabenbart, at den æsthetiske Existents, selv hvor der falder et mildere Lys over den, ligesom den altid væsentlig er glimrende, er Fortabelse; men det er ikke et fremmed Standpunkt, som Assessorens, der gjør dette tydeligt til Advarsel for et ungt Menneske, hvis Liv endnu ikke i dybeste Forstand er afgjort. At formane mod en afgjort æsthetisk Existents er for sildig, at ville formane Victor Eremita, Constantin Constantius, Modehandleren eller Johannes Forførereren er at gjøre sig selv latterlig, og frembringe en lige saa comisk Virkning som en Situation, jeg engang har oplevet: en Mand snapper i Farens Skynding en lille Barnestok fra sit Barn, for med den – at slaae en uhyre Bandit, der var trængt ind i Stuen. Skjøndt med i Faren, kom jeg uvilkaarlig til at lee, fordi det saae ud, som bankede han Klæder. Forholdet mellem Assessoren og Æsthetikeren i *Enten – Eller* gjorde det naturligt og psykologisk rigtigt, at Assessoren var formanende. Imidlertid var der dog ogsaa i hiint Værk i endelig Forstand ingen Afgjørelse (Forordet), saa Læseren kunde sige: see nu er det afgjort. En Læser, der behøver Straffetalens Tilforladelighed for at et Standpunkt er forvildet, eller et uheldigt Udfald (f. Ex. Galskab, Selvmord, Armod o. s. v.), han seer dog alligevel Intet, han bilder sig det blot ind; og som Forfatter at bære sig saaledes ad, er fruentimmeragtigt at skrive for barnagtige Læsere². Tag en saadan Figur som Johannes Forfører. Den, der behøver, at han bliver gal eller skyder sig selv, for at see, at hans Standpunkt er Fortabelse, han seer det alligevel ikke, men bilder sig det ind. Den der nemlig fatter det, han fatter det, blot Forførereren lukker Munden op, han hører i ethvert Ord Fortabtheden og Dommen over ham. Den Læser, der behøver den ydre Afstraffelse, han er blot til Nar, thi man kan jo tage en meget skikkelig Mand og lade ham blive gal, saa troer en saadan Læser, at det er et uberettiget Standpunkt.

1. Selv »Forførerens Dagbog« var kun Rædselens Mulighed, som Æsthetikeren i sin samlende Existents havde manet frem, netop fordi han uden virkelig at være noget i Muligheden maatte forsøge sig i Alt.
(tilbage)
2. Jeg vil her atter minde om Noget, som blandt Andre Frater Taciturnus oftere udhæver. Den hegelske Philosophie culminerer i den Sætning, at det Udvortes er det Indvortes og det Indvortes det Udvortes. Her er Hegel færdig. Men dette Princip er væsentligen et æsthetisk-metaphysisk Princip, og saaledes er den hegelske Philosophie lykkelig og vel bleven færdig, uden at befatte sig med det Ethiske og det Religieuse, eller den er paa en svigefuld Maade bleven færdig ved at slaae Alt sammen (deri ogsaa det Ethiske og det Religieuse) i det Æsthetisk-Metaphysiske. Allerede det Ethiske sætter et Slags Modsætningsforhold mellem det Udvortes og det Indvortes, forsaavidt det sætter det Udvortes i Indifferents; Udvortesheden som Gjerningens Materiale er indifferent, thi Hensigten er det, der ethisk accentueres, Udfaldet som Gjerningens Udvorteshed er ligegyldigt, thi Hensigten er det, der ethisk accentueres, og det er netop usædeligt at bryde sig om Udfaldet; Seieren i det Udvortes beviser ethisk slet Intet, thi ethisk spørges der kun om det Indvortes; Straffen i det Udvortes er en Ubetydelighed, og saa langtfra med æsthetisk Travlhed at fordre Straffens Synlighed, siger det Ethiske stolt: jeg skal nok straffe, nemlig i det Indvortes, og det er netop usædeligt, at anslaae Straffen i det Udvortes som Noget i Sammenligning med det Indvortes. – Det Religieuse sætter Modsætningen bestemt mellem det Udvortes og det Indvortes, bestemt som Modsætning, deri ligger netop Lidelse som Existents-Categorie for det Religieuse, men deri ligger tillige Indvorteshedens indre Uendelighed ind efter. Dersom det ikke var forbeholdt vor Tid at lade reent være at existere, var det utænkeligt, at en saadan Viisdom som den hegelske kunde være blevet anseet for det Høieste, hvad den vel kan være for æsthetisk Contemplerende, men hverken for ethisk eller religieust Existerende.
(tilbage)

Det æsthetiske Stadium er repræsenteret ved »in vino veritas«. De, der her træde frem, ere vel Æstetikere, men ingenlunde uvidende om det Ethiske. Derfor fremstilles de ikke blot, men tillige som De, der tydeligen veed at gjøre sig Rede for deres Existents. I vor Tid troer man, at Viden gjør Udslaget, og naar man blot faaer det Sande at vide, jo kortere og hurtigere jo bedre, saa er man hjulpen. Men at existere er noget ganske Andet end at vide. – Det unge Menneske er nærmest ved kun at være en Mulighed, og derfor endnu til at haabe paa. Han er væsentligen Tanke-Tungvind (Ethikeren forklarer ham p.87, 88 øverst, 89). Constantin Constantius er Forstands-Forhærdelse (cfr. Ethikeren p.90. Constantins Opfattelse af Jalousie mødes p.99 nederst og 100 øverst). Victor Eremita er sympatetisk Ironie (cfr. Ethikeren p.107 og 108. Victors Attentat paa Ægteskabet mødes p.85). Modehandleren er dæmonisk Fortvivlelse i Lidenskab. Johannes Forførereren er Fortabelse i Kulde, en »mærket« og uddød Individualitet. Alle ere de indtil Fortvivlelse consequente. Ligesom man i anden Deel af *Enten – Eller* vil finde Svar og Berigtigelse paa enhver Misviisning i første Deel, saaledes vil man ogsaa her finde Forklaringen hos Ethikeren, kun at Ethikeren væsentligen udtaler sig, og intetsteds ligefremt tager Hensyn til, hvad han jo ifølge Værkets Anlæg ikke kan antages at være vidende om. Det er saaledes overladt til Læseren selv ved sig selv, hvis det saa synes ham, at sætte det sammen, men for en Læsers Magelighed er der Intet gjort. Det er jo rigtignok det, som Læsere saa gjerne ville have, de ville læse Bøger paa den kongelige Maade, som en Konge læser en Ansøgning, hvor en Marginal-Oversigt fritager ham for at besværes af den Ansøgendes Vidtløftighed. I Forhold til de pseudonyme Forfattere er det vistnok en Misforstaaelse fra Læserens Side; thi efter det Indtryk, jeg har af dem, veed jeg ikke, at de søge nogetsomhelst hos Læseverdenens høifornemme Fleertals-Majestæt. Det vilde ogsaa forekomme mig høist besynderligt. Jeg har nemlig altid tænkt mig det saaledes, at en Forfatter er En, der veed noget Mere eller veed det Samme anderledes end Læseren, derfor er han Forfatter, og ellers skal han ikke give sig af med at være Forfatter. Derimod er det aldrig faldet mig ind, at en Forfatter var en Supplikant, en Tigger ved Læserens Dør, en Bissekræmmer, der, ved Hjælp af et Satans Snakketøi og lidt Guldstads paa Bindet, som rigtig stak Døttrene i Øinene, paaprakkede Familierne sine Skrifter.

Johannes Forførereren ender med, at *Qvinden kun er Øieblikket*. Dette er i sin Almindelighed den væsentlige æsthetiske Sætning, at Øieblikket er Alt, og forsaavidt væsentligen igjen Intet, ligesom den sophistiske Sætning, at Alt er sandt, er, at Intet er sandt. Tidens Opfattelse er overhovedet det Afgjørende for ethvert Standpunkt lige til Paradoxet, der paradox accentuerer Tiden. I samme Grad som Tiden accentueres, i

samme Grad rykkes der frem fra det Æsthetiske, det Metaphysiske, til det Ethiske, det Religieuse og det Christelig-Religieuse.

Der hvor Johannes Forfæreren ender, begynder Assessoren: *at Qvindens Skjønhed tiltager med Aarene*. Her accentueres Tiden ethisk, men dog ikke anderledes, end at Erindringens Tilbagegangen ud af Existentens ind i det Evige er mulig.

Det æsthetiske Stadium er meget kort antydnet, og for ret at lægge Accenten paa det Religieuse, er det formodentligen, at Forfatteren har kaldet det Første: »en Erindring«, for ved at trænge dette tilbage, desto mere at bringe det ethiske Stadium og især det religieuse frem.

Hvad Skriftets Indhold nærmere angaaer, da skal jeg ikke videre indlade mig. Dets Betydning, hvis det har nogen, vil ligge i de forskjellige Stadiers forskelligt anskueliggjorte Existentens-Inderlighed i Lidenskab, Ironie, Pathos, Humor, Dialektik. Sligt beskæftiger naturligviis ikke Docenter. Am Ende var det maaskee ikke utænkeligt, at en Docent drev Høfligheden saavidt, at han en passant i et Comma, i en Anmærkning til en Paragraph i Systemet, sagde om denne Forfatter: han repræsenterer Inderligheden. Saa har Forfatteren og en uvidende Læseverden faaet Alt at vide. Lidenskab, Pathos, Ironie, Dialektik, Humor, Begeistring o. s. v. ansees af Docenter for noget Underordnet, som ethvert Menneske har. Naar der derfor siges: han repræsenterer Inderligheden, saa er der med dette korte Ord, som da Enhver kan sige, sagt Alt og meget Mere end Forfatteren har sagt. Enhver veed hvad han skal tænke derved, og enhver Docent har sagtens kunnet præstere Alt i denne Retning, men overladt det til reducerede Subjekter. Om nu virkeligen Enhver veed concretere hvad Inderlighed er, og Enhver som Forfatter kan præstere Noget i denne Retning, skal jeg lade uafgjort. Om Enhver, der tier, skal jeg være villig til at antage det, men Docenterne tie ikke.

Dog, som sagt, med Skriftets Indhold har jeg Intet at gjøre. Min Thesis var, at Subjektiviteten, Inderligheden er Sandheden. Den var mig det Afgjørende med Hensyn til Christendommens Problem, og af det samme Hensyn har jeg meent at burde forfølge en vis Stræben i de pseudonyme Skrifter, som indtil det sidste redeligen have afholdt sig fra at docere, og at burde tage et fortrinligt Hensyn til det sidste, fordi det udkom efter mine Smuler, frit reproducerende minder om de tidligere, og gennem Humor som Confinium bestemmer det religieuse Stadium.